Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 20 (10917) | 1979 чылдың январь 24, среда | 1925 чылдан үнүп келген | Өртээ 2 көп.

БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ ЧИЗЕЗИНИҢ МАРШРУТ ТАРЫ-БИЛЕ

Чоннуң Бүгү-эвилел чизези чуртта үргүлчүлеп турар. Ол бөгүн доостур. Совет Эвилелиниң бүгү девискээринде улуг болгаш харыысалгалыг ажыл чорупт турар, ооң түңнелдери чурттуң улам ыңайгы экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин планнаарынга чугула болур. Чүс-чүс муң кижи киржип турар чизе ам доостур чадазында келген. Чизениң чүгле баштайгы дөрт хүнүнде безин чоннуң 60 ажыг хуузу чурттуң «улуг анкетазының» айтырыгларынга харыылаан. Чизелээшкинниң он-он миллион бүрүткел саазыннарын бүрүткеп долдурган.

— Чизениң айтырыгларынга долу харыыларны алган турарынче онза кичээнгейни салып турар — деп, ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң чоннуң Бүгү-эвилел чизезиниң эргелелиниң начальниги А. Исупов чугаалаан.

Документацияларны шын долдурганын инструктор-контролёрлар хынап турар. Амгы кампания үезинде чизениң шуут чаа хевир-майыын ажыглап турар болганда, ол кончуг чугула. Ол бүрүткээшкин майыктары чизениң материалдарын сайгарарын дыка дүргедедир арганы бээр.

Чизечилерниң эки ажылы партия, совет, ажыл-агый болгаш хөй-нийти организацияларының харыысалгалыг кампанияны белеткээрде болгаш эрттирерде статистика органнарынга идепкейлиг дузазының түңнели болур.

Бүгү-эвилел чизезиниң политиктиг болгаш улус ажыл-агыйжы ужур-дузазын совет кижилер эки билир. Чизени эрттирерингe киржип турар ажылдакчыларга чер болганда бүгү талалыг деткимчени көргүзүп турар.

Чизе эрттирериниң идегелдиг техниктиг баазазын транспортчулар болгаш харылзаачылар тургускан. Ырак черлерге чизечилерни самолёттар, вертолёттар, чорбас чери чок машиналар чедирип турар. Чедери берге чамдык районнарга чизе нийти хуусаадан эрте эгелээн болгаш чедиишкинниг доозулган.

(СЭТА).

СЭКП-НИҢ XXV СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН—АМЫДЫРАЛГА!

Соңгулдаларга уткуштур

СОҢГУЛДА СИСТЕМАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының ажылдакчылары соңгулдалар дугайында литератураны идепкейлиг пропагандалап турар. Библиотеканың номчулга залында «ССРЭ-ниң Дээди Совединиң соңгулдаларынга уткуштур» деп эгелиг номнар делгелгезин кылган. Ында совет соңгулда системазын тайылбырлап турар номнарны делгээн.

В. Григорьевтиң «ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар эрттирериниң чуруму», О. Кутасин биле К. Шереметтиң «Улус депутаттарының Советтери» деп номнарын, «ССРЭ-ниң чаа Конституциязы» деп сериядан брошюраларны болгаш өске-даа литератураларны оон номчуп болур.

АЖЫЛДЫ ИДЕПКЕЙЖИТКЕН

Чөөн-Хемчик районунуң агитаторлары ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында пропаганда, тайылбыр ажылын соңгукчулар ортузунда калбартып чоруткан. Агитпунктуларда, кызыл-булуңнарда, агитквартираларда болгаш соңгукчуларның бажыңнарында совет соңгулда системазының, социалистиг демократияның, даштыкыда болуушкуннар, бистиң чуртувустуң амыдыралының дугайында беседаларны агитаторлар кылып турарлар.

Районда 25 агитколлектив бар, олар план ёзугаар ажылдап турар. «Октябрь 30 чылы» совхозтуң агитаторлары агитас-массалыг ажылды идепкейжиткен. Агитпунктуну эки дерээн, ында агитаторларга болгаш соңгукчуларга дузаламчы кылдыр литератураларны делгээн.

Чадаанага партия организацияларының секретарьларының семинар-хуралын чоокта чаа эрттирген. СЭКП райкомунуң ийиги секретары Т. Ш. Сарыглар аңаа илеткел кылгаш, ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдаларга белеткел үезинде агитаторларның сорулгаларының дугайында тодаргай чугаалаан.

Агитаторларның семинарлары бүдүрүлгелерге, совхозтарга эрткилээн. Орта ниити агитас-массалыг ажылды соңгулдаларга белеткел үезинде улам калбартырын шиитпирлээш, идепкейлиг ажылдап турарлар.

АГИТАТОРЛАРГА ДУЗА

СЭКП Каа-Хем райкому агитколлектив удуртукчуларының семинар-хуралын эрттирген. Партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи В. Ф. Гайдук, оргкилдистиң эргелекчизи А. Н. Казаков, улус депутаттарының район Совединиң күүсекомунуң секретары К. Ф. Бондаренко олар семинарның киржикчилеринге ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдаларга белеткел үезинде агитколлективтерниң чорудар ажылының дугайында тодаргай чугаалап бергеннер.

СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң чанында доктаамал ажылдаар консультация пунктузун тургускан, агитаторлар оон сүмелерни ап турар.

Чүък сөөртүлгезин үзүктелдирбес

ХҮННҮҢ-НЕ 1300 ТОННА МАЛ ЧЕМИ ТАРААНЫ...

Саян артындан чүък сөөртүлгези республиканың улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыг. Чүък сөөртүлгезиниң талазы-биле штабтың ээлчеглиг хуралы чоокку хүннерде болуп эрткен. Аңаа эрткен сөөлгү неделяның (январь 15-тен 21-ге чедир) түңнелин үндүрген.

Байдал кандыгыл? Бүгү-ле автотранспорт организацияларының күжү-биле неделя дургузунда график ёзугаар 15930 тонна чүъкту Саян артындан сөөртүп алыры көрдүнген, а херек кырында ол 11.301 тонна эккелдинген. Азы хүн бүрү-ле ортумаа-биле 1900 тонна хире чүъкту сөөртүп ап турган-дыр. Ол дээрге чүък сөөртүлгезиниң планы 71,6 хуу күүсеттингени-дир.

Бо талазы-биле планныг онаалдаларын кайы организациялар канчаар күүсеткенин көрээлиңер. Тываның автотранспорт эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы А. Б. Рудзинскийниң ук штаб хуралынга дыңнатканы мындыг. Нийти ажыглалдың автотранспорту-биле январь 15—21-ге чедир 5461 тонна чүък Саян артындан эккелдинген, азы графикте көрдүнгени 91 хуу күүсеттинген. Хүнде ортумаа-биле 910 тонна болган. А Абакандан алган автотранспорттуң күжү-биле ол үениң дургузунда 2692 тоннаны сөөрткен, ол дээрге план-графиктен база 25,2 хуу озалдап турар.

Автотранспорт эргелели январьның төнчүзүнге чедир чүък сөөртүлгезиниң темпизин күштелдирер болгаш хүннүң-не 1100 тонна чүъкту Тываже эккээрин чедип алырын планнаан.

«Сельхозтехниканың» куркомитеди эрткен неделяда 1870 тоннаны Саян артындан сөөрткен. Графикте көрдүнгени база-ла чедир күүсеттинмейн турар. Алтайның «Сельхозтехника» каттыжыышкыны январьда 837 тонна чүъкту чедирип келген. Ооң иштинде 534 тонна мал чемин, 62 тонна чемишчизилгени сөөрткен. Олардан амгы үеде 108 автомашина чүъкту Тываже сөөртүп турар болгаш февральдың 7-ге чедир ол ажылга автомашиналарның санын 200 чедирерин алтайжылар көрген.

Амгы үеде республиканың ажыл-ишчилериниң мурнунда сорулга—ниитиниң малын кыштан хүр ажырары, мал бажының хорамчазын болдурбазы. Чүък сөөртүлгезиниң талазы-биле штабтың даргазы Ч.-Д. Б. Ондар штабтың хуралынга чүве чугаалааш, Саян артындан мал чеминиң сөөртүлгези—хүннүң чугула айтырыы дээрзинге доктааган. Хүн бүрү-ле 1300 тонна мал чеми тарааны сөөртген турары—автотранспортчуларның мурнунда салдынган хүлээлгези ындыг.

Ам бо хүннерде Абаканның демир-орук станцияларында 36 вагонда Тываже келир чүъктер дужууртунмаан турар. Ол ышкаш кывар-чаар материалдарның сөөртүлгезинде база хожудаашкыннар бар. Январьның 21-ге чедир графикте көрдүнгенинден 1754 тонна чедир сөөртүнмээн.

Чүъктерни Саян артындан үзүктелиишкин чокка сөөртүрүн хандырары дээш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы Ч.-Д. Б. Ондар баштаан Саян артындан чүък сөөртүлгезиниң талазы-биле штаб автотранспортчуларның мурнунга мындыг сорулгаларны салган. Бүгү организацияларда бар автомашинаның, ооң иштинде техниктиг белениң, чолаачы чок каш машиналарның даңзызын кылырын Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң күрүнениң автоинспекция талазы-биле килдизинге дааскан. Автомашиналарның чүък чок чоруурун чок кылыр талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылырын «Сельхозтехниканың» куркомитединге дагзып каан. Ол ышкаш совхозтарның автотранспортунуң күжү-биле Саян артындан чүък сөөртүрү-биле автоколонналарны организастаары көрдүнген.

Чүък сөөртүлгезин бичии-даа үзүктелдирбес, салдынган сорулга—хүннүң-не 2600 тоннаны, ооң иштинде мал чеминге ажыглаар тараа аймаан 1300 тоннаны сөөртүп алырын хандырары — хүннүң негелдези.

Н. ООРЖАК.

ЧҮСТЕН ЧҮС

Чиңге-Дагның эдээнде турар кыштагларның эң ындында турар кыштагже эртежик чоруптувус. Орукту чап-чаа далбыйлап каап, ынчалзажок кезек-кезек дыңзып каап, турар хат оорга кыры черлерниң оруун хөртүктей шаап турар. Кузовунда орту хире сула чүдүрүп алган машиназын дайгактап каап, чоорту дөштү өрү чүткүдүп-ле олур. Машиназын боду чолаачылаан бригадир аныяк оол В. Сарыглар хойжуларның кайда турарын, кыштаглаашкынның канчаар эртип, хой оолдаашкынының эгелээниниң болгаш трактористерниң далбый тыртып, хойжуларга дузалажып турарының дугайын хөөреп каап чор.

— Хойжуларывыс кыштаглары кончуг таарымчалыг черлерде турар. Ырак дээнил-е суурдан чээрби километр хире черде. Бир хүн бир ужуундан эгелээш, ийи-даа катап эргип каап болур. Ийи, үш коданда бир тракторну бызыглаан бис. Тракторист эрте чедип келгеш, далбыйны тыртып каапкаш, дүъш үезинде чана бээр. Хүннүң ындыг. Малчынның бир хүн хой одарладыр черин өйлеп тыртып бээр, хөй черни далбыйлаан ажыы чок боор чорду, дүне дөмей-ле хөртүктеп каптар.

Ол-ла ынчаар чугаалажып чораш, «Шамбалыг» совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи— херээжен хойжу Анзатмаа Шойдановна Ооржактың аалынга чедип келдивис. Улуг кадарчы биле дузалакчы кадарчы ийи тус бажыңныг. Кажааларда саваң, сиген арбыын. Дөрт аңгы кажаада үскен хойларда саваңны шагжаларда каап берген, хойга бээр сугну от салып турар улуг доскаарда изидип турар болду.

Улуг кадарчывыстың бажыңынга улусту чып алгаш, бригадир карманындан саазыннар уштуп келди:

— Хой оолдаашкынының үезинде малчыннарның чарыжын он хонуктап үндүрүп турар деп шиитпирни дирекция, партком база ажылчын комитеди хүлээп алганын билир болгай силер. Бо удаада силерни, угбай, Анзатмаа Шойдаковна, бир дугаар черни алган деп санааш, он беш рубль-биле шаңнаан-дыр. Акша шаңналыңарны база шилчиир вымпелди тыпсырын менээ дааскан чүве—деп чугаалады.

Улгады берген болзажок, ам-даа аныяксыг, оожумзумаар чаңныг хойжу, хүлүмзүрүп каап, шаңналдарын хүлээп алгаш, бистерниң холувусту дыңзыг тутту.

— Ийиги черни чаржып турар хойжуңар Василий Шыырапович Хүндүжүк алган болду.

—Ооң хураганы чеже апаржык ирги?—деп, малчын сонуурган-дыр.

— Дөрт чүс ужен хойлуг кижи, орту арай четпээн-дир. Хорамча чок болган-дыр.

Сакманщиктер аразында чарышка бирги черге бо-ла хойжузун сакманшызы Үве Удап-ооловна Моңгуш үнген болгаш шаңнал-манталды база алды. Ийиги, үшкү черлерни алган сакманщиктер бар болду.

А. Ш. Ооржак 6 чыл мурнунда «Шамбалыг» совхозка келгеш, 700 кыс хураганы хүлээп алган. Ол-ла хураганнарны доруктур азыраш, В. С. Хүндүжүк-биле ийи кодан кылдыр хуваажып алганнар. Ол үеде олар боттарының аразынга чарыштыг ажылдаар деп дугурушкан. Оон бээр ийи малчынның кайызы-даа чаш төл алыр талазы-биле алган хүлээлгелерин эки күүседип келген. Дүк планының талазы-биле кайызы-даа бир-бир удаа аштырган.

Бригадир шаңналдарны тывыскан соонда шуптувус кажаага келдивис. Хойжуларның өөрүшкү-маңнайы кончуг, сакман аргазы-биле азырап турар хураганнарын бистерге көргүзүп турлар. Баштай төрүттүнген хураганнарны дузалакчы кадарчының өөнүң ээзи Көк-кыс Лопсановна Хертек азырап турар. 130 хураган шуут доруккан, сиген, сулада кирген. Ийиги сакманда 142 хураганны дем бирги черни алган Үве Удан-ооловна азырап турар болду.

— Мээң хураганнарым база-ла чемге кирген болдур ийин. Семис болгаш нелеринин сүдү база эки-дир. Ынчангаш чаш хураганнар дүрген доругуп турар. Дүне ээлчежип дежурныйлап турар бис. Сайгылгаан барда магалыг-дыр. — деп, ол чугаалады.

Хой кажаазының иштии чылыг, чырык, кургаг. Чаа оолдаан хойларны клеткаларда хураганнары-биле тургузуп каан, чаш хураганнарны үшкү сакманщик Антонина Ивановна Сандан-оол хүлээп ап турар. Ында ам 70 хураган бар.

Анзатмаа Шойдаковнаның коданында төрүүр 522 хой бар. Оларның 350-ни оолдапкан, беш хой ийистээн. Чаш төлден чаңгыс-даа хорамча чок болган. Тарып боозадылганы эки чорутканының ачызында хойларның хөй кезииниң эрте болгаш кыска үениң, барык 20 хонук дургузунда хураганнапканынга малчын өөрүп турар. Мал чемин камныг ажыглаар болза четчир, өг-бүлези-биле кезип алганы 10 тонна ногаан сигенин хураганнарга берип турар.

— Соңгулда хүнүнге алдар кылдыр кандыг бедиткен хүлээлгени алдынар—деп, оон айтырдым.

— Соңгулда дугайын радиодан дыңнап орар улус бис. Чоокта парторг чораш, бадылаар депутаттарывыс дугайын база чугаалап берди. Ол хүнге чедир хой оолдаашкыны доозулган турар. Сакманщиктер хураганнарны азыражып бергеш, чана бээрлер. Дузалакчы кадарчы-биле чүс хойдан чүс хураганны доруктур азыраарын хүлээнген улус бис—деп, ол чугаалады.

С. МААДЫ.

«Ан-Туруг» совхозтуң мурнакчы хойжузу И. Данзырынның кыштаа Аймыырлыг деп черде турар. Ооң коданында бо хүннерге чедир 382 хураган онча-менди алдынган болгаш кадык-шыырак доругуп турар. Маңаа сакманчылар Марита Байлак, Зина биле Люда Канзаннарның киирген үлүү улуг. Олар комсомолчу путёвка-биле ажылдап келгеннер. Хой төрүп эгелээн үеден бээр амга чедир олар ажылга харыысалгалыын, кызымаан көргүзүп, чаңгыс-даа хураган чидирбээннер. Улуг кадарчы аныяк сакманчыларны мактаар, хүндүлээр.

Оңгу беш чылдың дөртку шиитпирлиг чылында Зина 60, Люда 100, а Марита 250 хураганнарны совхозунга онча-менди доруктуруп бээр дээш шудургу ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: М. Байлак.

З. биле Л. Канзаннар.

В. КАРА-САЛДЫҢ сөзү, фотозу.

ООЛДАП ЭГЕЛЭЭН

«Кызыл тук» совхозтуң коданнарында 2225 хой оолдаан. Чамдык малчыннарның коданнарында хой оолдаашкыны орту эртип турар. Көк Кууларның коданында төрүүр 380 хойнуң 200-ү оолдаан, Иргит Меңгениң 320 хоюндан 180 баш оолдаан. Хурагачнар шупту онча-менди. Малчыннарга дузалажыры-биле сакманчыларны чоруткан. Мал чемин сөөртүп чедирип турар.

Совхозта мал ажылының тускай эртемниглери коданнарже хүн бүрү чорупт, малдың чаш төлүн менди камгалап алырынче улуг кичээнгейни салып турар.

Оон аңгыда малчыннар коданнарында керосин, фонарь болгаш лаалар хереглеттинип турар. Бо чугула херек чүүлдерни дүрген тып, малчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары күзенчиг.

К. КАРА-ООЛ.

Өвүр район.

А. ГАЙДАРГА ТУРАСКААТКАН

Чурттуң литературжу хөй-нийтизи Аркадий Гайдарның төрүттүнгенинден бээр 75 чыл болганын демдеглээн. Литераторларның Төп бажыңынга январь 22-де эрттирген кежээни ол болуушкунга тураскааган. РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң секретары, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады А. Г. Алексин ону ажыткан. Уруглар литературазының хоочун чурукчузунуң чогаалдары бөгүн өзүп орар салгалды мурнуку хевээр доюлдуруп турар. Сөстүң кайгамчыктыг чурукчузу чүгле бистиң чуртувустуң эвес, харын даштыкы чурттарның аныяк номчукчуларының ынак чогаалчызы апарган. Боттарының адалары-биле кады фашизмге удур тулчуп турган аныяк салгалдың кижилери ооң чогаалдарындан кижизидилгени алган.

Чогаалчылар, аныяктарга ном үндүрер черлерниң болгаш солуннарның төлээлекчилери кежээге чүве чугаалаан.

Аныяк көрүкчүлерниң Москвада театры бо хүннерде Аркадий Гайдарның «Даарта база— тулчуушкунче!» деп чогаалын ёзугаар тургускан шииниң баштайгы көргүзүүн бараалгадып турар. Сценаның бо композициязын чогаалчының оглу, журналист Т. Гайдар болгаш Г. Ялович тургускан. Чогаалчының Арзамаста музейинге тускай делгелгени юбилейге тураскаап, ажыткан. Кежээлерни, пионер отрядтарының байырлалдыг чыыштарын эрттирип турар. Архангельскиде, А. Гайдарның ажылдап, чурттап турган хоорайында юбилейлиг номчуушкуннарны эрттирип турар. Пермьде—чогаалчының чогаалчы оруу эгелээн хоорайга А. Гайдар аттыг шаңнал лауреаттарының адын адаан.

(СЭТА).

ШЫНАРЫН БЕДИДЕР

ВЛКСМ-ниң XVIII съездизинге бодунуң чугаазынга эш Л. И. Брежнев мынча дээн: «Бистиң Төрээн чуртувустуң бөгүнгү хүннүң эң чугула онзагай демдектериниң бирээзи—ажыктыг чорук болгаш шынар дээш демисел болур. Ол дээрге, түр үениң кампаниязы эвес-тир. Ол болза, партияның шыңгыызы-биле болгаш үр үеде чорудар угланыышкыны-дыр. Бо беш чылдың чүгле нөл сорулгазы эвес, харын-даа хөй чылдар бурунгаар бистиң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдевистиң тодарадыкчы фактору ында. Совет кижилерниң бүдүн салгалын кижизидериниң программазы-даа ында болуп турар».

Ажыктыг чорук болгаш шынар

Күрүнеге бедик шынарлыг продукцияны садар чорук садып алган продукцияның өртээнге күрүнениң немелделериниң күсели-биле дыка хөй акша-хөреңгилерни ажыл-агыйларның немей алырын хандырар, оларның экономиказын быжыглаарынга, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң адырларының үре-түңнелдииниң өзүлдезинге, планныг онаалдаларны чедиишкининг күүседиринге идигни бээр.

Бирги сорттуң сүдүн, ылангыя +10° температура чедир сооткан, үскүрү бедик сүттү белеткээр чорук ону кадагалаарының хуусаазын узадырының, бедик сорттуг сүт продуктуларын бүдүрерин көвүдедириниң, аңаа үнер күш-ажыл чарыгдалын кызырарының болдунар аргазын бээр.

Ол айтырыгларны шиитпирлевишаан, бистиң республиканың ажыл-агыйлары эрткен чылын сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринге бирги сорттуң сүдүн 43,4 хуузу дужааган, ол 1977 чылдыындан 15 хуу хөй. Ылангыя Таңды, Бии-Хем болгаш Тес-Хем районнарның совхозтары ындыг сүттү 52—60 хуу кылдыр саткан. Республикага ниитизи-биле сорттуг эвес сүттүң үлүү 4,5 хуу кызырылган.

Куду шынарлыг сүттү ажыл-агыйларга дедир чорудуп бээри эрткен чылын 57 тоннага кызырылганын демдеглээр херек.

Ындыг түңнелдерни чедип алыр дээш, күрбелеткел инспекциязы кедээ ажыл-агый болгаш белеткел органнары-биле кады организакчы улуг ажылды чоруткан. Сүт-бараан фермаларының санитарлыг байдалын экижидерин, инектерни саарда болгаш сүттү баштай аайлап саваларда, сүт хынаар лабораторияларның ажылын организастаарда санитар-ветеринария дүрүмнерин сагыырын, бедик шынарлыг продукцияны алганы дээш фермалар ажылдакчыларын материалдыг шаңнап мактаарын чер болганга чорударын олар чедип ап келген.

Оон-биле чергелештир чамдык районнарда болгаш совхозтарда бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидериниң айтырыгларынче четпес кичээнгей салып турарын демдеглээр херек. Ол чорук күрүнеге курлавырларынга дыка хөй хемчээлдиг куду сорттуң сүдүнүң кирерингe чедирип турар. Чиңээ, Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик районнарның ажыл-агыйларындан киргени бирги сорттуг сүдү 10 хуудан эвээш болган. Сүттүң шынарын экижидеринге ол совхозтарның удуртукчулары, специалистери шоолуг сагыш салбайн турар. Сүт-биле кады чорудар документилерни шын кылырын контрольдаарыы ол ажыл-агыйларда кошкак ботталдырып, деңзилеттинмээн болгаш шынар көргүзүглерни тодараттынмаан, ажытпас кылдыр быжыглаваан сүттү сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринче чорудуп турар таварылгалар бары хыналдадан илереэн. Фермаларда бар сүт соодар болгаш арыглаар дериишкиннер, сүт хынаар лабораториялар орта ажылдавайн турар, лабораториялар дериишкиннери-биле база химиктиг реактивтер-биле четпес хандырттынган.

Бистиң республиканың ажыл-агыйларынга сүттүң шынарын бедидериниң курлавырлары бар болуп турар. Саар инектер коданын кадыкшыдары-биле улуг ажылды чорудары, сүт-бараан фермазы бүрүзүнге ветеринар-санитар культуразын бедидери негеттинип турар. Кедээ ажыл-агыйның специалистери болгаш сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери чайгы үеде сүт соодар дошту белеткеп алырынга, чайгы лагерь бүрүзүнге сүттү аайлап саваалар пунктуларны тударынга, сүттүң ээ чок болур чоруун болдурбайн, ону шуут-ла ферма боду күрүнеге дужаарын хандырарынга онза кичээнгейни салыр херек.

Кылдынган ажылды шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп көргеш, белеткел ажыл-чорудулгазында чедер болгаш четпес чүүлдерни ылаптыг анализтээри, продукция бүдүрерин көвүдедир база ооң шынарын бедидер дээш демиселдиң чаа хевирлерин болгаш аргаларын тывары эргежок чугула. Оңгу беш чылда партияның салган сорулгалары ону бистен негеп турар.

В. КОЗЛОВСКИЙ,
Тыва АССР талазы-биле күрбелеткел инспектору.

КӨДЭЭ ТУДУГНУ ШАПКЫНЧЫДАР, ШЫНАРЫН ЭКИЖИДЕР

«Тыва көдээ тудуг» трестиң партия-ажыл-агый активинден

«Тыва көдээ тудуг» трестиң партия-ажыл-агый активиниң хуралы бооп, аңаа эрткен чылдың түңнелдерин үндүрген болгаш 1979 чылдың дургузунда кылыр ажылдарны тодарадып, социалистиг хүлээлгени алган. Аңаа трестиң эргелекчизи Г. М. Шубник илеткел кылган. Трест онгу беш чылдың үшкү чылында кажангызындан-даа эки түңнелдиг ажылдап, чүгле планны эвес, бедиткен социалистиг хүлээлгелерин база күүсеткенин ол демдеглээн. Ол болза, тудугга мурнакчы аргаларны ажыглаарын калбартып, ажыл төлевирин шын таарыштырып, тудуг кезектерин хейңү ажыглап турар апарганының түңнели-дир. Ол ышкаш социалистиг чарыш, кижилерниң ажылын шын организастаары база улуг идиглиг болган.

Хуралга трестиң автобаазазының токары А. Б. Ямин, 957-ги КМК-ның кол инженери Н. Штыгашев, 463-кү КМК-ның бригадири Б. Сат, ДБК заводунуң директору Ю. Черепанов, 958-ки КМК-дан В. Сарапулов, 62-ги КМК-ның начальнигиниң оралакчызы Копанчук, 624-кү тускай КМК-ның начальниги А. Петров болгаш өскелер-даа тус-тус тудуг колонналарының ажылын анализтеп, санал бергеннер. Олар ажылда четпестерниң бирээзи— тудуг материалдарының чедишпезин болгаш оларның шынарының багай бооп турарын шүгүмчүлээннер. Тудугнуң биче механизациязының дериг-херекселдерин четпес ажыглап, оларны төтчеглеп, будаар чоруктарның болгаш мал кажааларының, чуртталга бажыңнарының дужааган соонда үрелип шынарын өскунуп турарының дугайын мал кажааларын тударының каттышкан дирекциязының начальниги П. Киреев, механизация эргелелиниң начальниги Г. Посохин болгаш өскелер-даа тодаргай чижектер-биле чугаалааннар.

585-ки, 624-кү болгаш өске-даа көжүп чоруур колонналарның кереэлиг болгаш боттарының-даа күжү-биле кылыр тудуг ажылдарының планнарын күүсетпээнинин чылдагааны тудуг материалдарының чогундан аңаа турар чоруктуң көвүдээни болур. Чижээ, 585-ки колоннага ажыл шагы үзүп, прогул кылыр, аңаа турар чоруктардан ниитизи-биле 8000 ажыг кижи-хүнү чидириг болган. Кайы-даа колоннада ажылчын кадрларының үнер-кирер чоруу хөй. Ол-ла колоннага эрткен чылда 353 кижини хүлээп алган болгаш 353 кижи ажылдан үнген.

Тудугларны чогуур хуусаазында ажыглалга киирерииге шаптыктыг чүүлдерниң бирээзи чамдык колонналарның (оларның ниити саны тос) баазазы чок, материалдар кадагалаар складтары, мастерскаялары чедишпес бооп турары болур. Бо бүгүнүң түңнелинде Кызылда кефамзит-сай заводу, уксаажыдылга станциязы, Каа-Хем суурда теплица, «Россия» совхозта бода мал фермазы, ясли, элээн каш клубтар болгаш дыка хөй мал кажаалары ажыглалга киирттинмээн.

Туранның, Шуурмактың ыяш белеткээр черлериниң кылганы шала мапзалары, эжик, соңга блоктары шынар чок, өл материалдардан кылган болур. Оларны тудугжулар алгаш, боттары эде кылып, хөй артык чарыгдалдар кылып турарын шыңгыы шүгүмчүлээн.

Трестиң тудуг организацияларында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү куду деңнелде тургуушаан. Ол дээрге, биче болгаш улуг-даа механизацияның четпес нептереттингениниң түңнели дээрзин хуралдың киржикчилери айыткан. Чижээ, Чадаанада 463-кү колоннада балды, хирээ, шүүчеден өске дериг-херекселдер чок деп, ооң төлээлекчизи Б. Сат чугаалаан. Суурганыг краннар, бетон хоюдукчулары дээн ышкаш дериг-херекселдерниң үрелир, аңаа турар чоруу хөй. 463-кү механизастатынган колоннаның үш краныныӊ чүгле чаңгызы ажылдап турар. Ийи кран чыл ажыг үеде аңаа туруп келген. Мындыг байдал өске-даа колонналарда бар. Ындыг болганда, тудугнуң хуусаазы узап, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өспес болбайн канчаар.

Трест колонналарны транспорт чүүлдери-биле дыка четпес хандырып турар. Чамдык организациялар чүгле чаңгыс-ла автомобильдиг болгулаар. Ынчангаш хуралдың киржикчилери моон соңгаар транспорт хуваарын бүдүрүлге-техниктиг четчелээшкин эргелелинге дамчыдып, ооң эргезинче шилчидери таарымчалыг болурун саналдааннар.

Партия-ажыл-агый активиниң хуралынга СЭКП обкомунуң килдис эргелекчизи И. А. Остапец чүве чугаалааш, «Тыва көдээ тудуг» трестиң коллективиниң, ооң удуртукчуларының партия обкомунуң III болгаш IV пленумнарының шиитпирлерин четпес күүседип турарын айыткан. Онгу беш чылдың эрткен үезиниң иштинде трест 20 миллион ажыг рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын чедир кылбаан. Трестиң ажылчыннарының чуртталга бажыңнары-биле хандырылгазы дыка четпес. Ол бодунуң күжү-биле ону кылып тургаш-ла, өске черлерден диленип турар. Кызылда 300 орунныг общежитиени эрткен чылдарда-ла тудуп эгелээр турда, олче ам-даа эгелеп кирбээни элдептиг.

Туранның ыяш белеткээр черинде столяр кылыгларының материалдарын кургадыр тускай сушилканы тургузуп чадашканындан бээр үш чыл ажыг үе эрткен. Ынчангаш ооң дилиг материалдары, блоктары өл, багай шынарлыг бооп турар. Трестиң демир-бетон кылыглар заводунуң чаартылгазы дыка шүшпен кылдынып турар. Ооң күчүзүн чылда-ла 42 муң кубометр демир-бетон кылыгларын бээр кылдыр улгаттырар сорулга салдынган болгай.

Хуралга кадрлар чедишпезин, оларны эвээштир белеткеп, өөредип турарын демдеглээн. Чадаанага, чаа Шагаан-Арыгга профтехучилищелер тудуун 624-кү КМК болгаш механизация эргелели ам-даа эгелевээн. Ол хамаан чок Чадаанада профтехучилищени профессионал-техниктиг өөредилге эргелелинге шилчидип бериипкен.

Доостунмаан тудугларның саны эвээжээр хамаан чок, улам көвүдеп турары эптежип болбас факт болур. Партияның XVII область конференциязының шиитпирлерин ёзугаар тудугларны чогуур хуусаазында ыяап-ла ажыглаалга киирерин, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин чедип алыры — бо хүннерде республиканың көдээ тудугжуларының кол сорулгаларының бирээзи болур. Ону амыдыралга боттандырып болурунуң аргалары тресте, ооң колонналарында бары санал-оналдардан көстүп турган: тос колонналарның чедизи планныг көргүзүглерни ажыр күүсеткен. Дыка хөй бригадалар, бызаңчылар, шеверлекчилер, тудугжулар хууда үш чыл планын хуусаадан эрте күүсеткен. Оларга Ф. Попованың, А. Черепанованың бригадалары, 741-ги, 1317-ги колонналар хамааржыр. Оларның дуржулгазын нептередип, бүгү трестиң беш чыл планын хуусаадан эрте күүсеттинерин чедип алыры көдээ тудугжуларга чугула сорулга ол бооп турар. Чогум-на ол сорулга-биле көдээ тудугжулар органзастыг хемчеглерни чугаалажып, 1979 чылдың бедик социалистиг хүлээлгелерин алганнар.

М. ТОПЧА.

«Тыва көдээ тудуг» трестиң 1979 чылда социалистиг хүлээлгелери

● Тудуг-монтаж ажылдарының планын декабрь 28-ке, а боттуң чуртталга тудуунуң планын — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 62 чыл оюнга чедир күүседир.

1979 чылдың октябрь 7-ге — ССРЭ Конституциязының хүнүнге уткуштур 6 муң беш чүс баш хой кирер кажааны дужаар.

● Доостунмаан тудуг хемчээлин 1978 чылдың деңнелинден 10 хуу кызырар. Улуг-Хем районда «Ак-Дуруг» совхозта машина-трактор мастерскаязын хуусаадан эрте — Тудугжунуң хүнүнге чедир ажыглалга киирер.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планга удур 0,1 хуу бедидер.

● Чаартыкчы саналдарны шиңгээдип алгаш, чылда 35 муң рубль немелде орулганы алыр. Ажыл төлевириниң аккорд-шаңнал хевирин 52 хуу чедирер.

● Бригадаларның керээзи-биле ажылдаар аргаже 20 ажыг бригадаларны шилчиткеш, оларның күжү-биле 5,2 миллион рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр.

1979 чылдың декабрь 25-ке чедир механизастаттынган ажылдарның планын күүседир.

Пөс аргыкчызы Голубеваның ийи беш чылы

Ивановода шекпен аргыыр Ленин орденниг комбинаттың аргыкчызы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ленинчи комсомол шаңналының лауреады Валентина Голубева күш-ажылчы улуг тиилелгени чедип алган. Үш чыл дургузунда ол ийи беш чыл планын күүсеткен. Ол — 600 муң метр ажыг шекпенни аргаан. Амгы үеде аргыкчы 1986 чылдың үлүүнде ажылдап турар.

ЧУРУКТА: В. Н. Голубева (солагай талада) чаңчып турар эжи Н. К. Максячкинаның байыр чедиришкинин хүлээп ап тур.

И. ДЫНИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Таарымчалыг эвес

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң Севекте комсомолчу-аныяктарның «Отчугаш» деп хойжу бригадазында хой оолдаашкыны эгелээн. Ол бригадада төрүүр хойну тос кодаңда тургускан. Амга чедир 885 хой төрээн, 887 хураган онча-менди алдынган.

Комсомолчу хойжулар Петр Базыр-Шивиттиң кодаңында 210, Николай Айыыр-оолдуң кодаңында 72 хураганнар менди камгалап алдынган. Хоочун дагдыныкчы хойжулар Кыргыс Чамбааның кодаңында 163, Доспан Комбуунуң 52 хураганнар эки доругуп турар.

Аныяктарның «Отчугаш» бригадазында Наталья Шойдун, Вера Базыр-Шивит, Виктор Оолак, Роза Айыыр-оол, Александр Хаңың-оол олар онаашкан ажыл-херээнге онза кызымаккай, ак сеткилдиг ажылдап турар.

Бригаданың кодаң бүрүзүнде 8—10 тонна сиген, 2—3 тонна сула, комбикормну чедирип бергилээн. Суг кудар доскаарлар шуптузунда бар, соок сугну малга чылыдып берип турар.

Ындыг болза-даа малчыннарның амыдырап, ажылдаарынга таарымчалыг байдал ам-даа тургустунмаан. Чаш хураган хүлээп алыр черлерде чырыткы чедишпес, мал эмчилери чамдык кодаңнарга декабрь айдан бээр келбээн. Малчыннарга 1979 чылдың солуннарының чагыдылгазын багай организастааныңдан оларның хөй кезии солун чагыртпаан. Автолавка малчыннарны үс, далган аймаа-биле багай хандырып турар.

Бо бүгү четпестерни дүрген чайладыры совхозтуң дирекциязындан негеттинип турар.

А. ТУГАРЖАП.

Таңдының Кочетов суурда № 12 үлетпүр барааннарының магазини бар. Ол магазинниң садыгжылары бараан садылгазының планын доктаамал күүседип келген болгаш садыгның культуразын бедидеринче сагыш салып турар. Бо ажылга магазин эргелекчизи Антонина Алексеевна Макарованың киирген үлүү улуг.

А. Макарова бо суурда 1946 чылдан эгелеп ажылдап, чурттап турар. Суурда төлептиг, хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи.

ЧУРУКТА: Антонина Алексеевна Макарова.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

Оптика магазини

Тываның аптека эргелелиниң бүдүрүлгелериниң аразында бирги черни Кызылдың оптика магазини ап турар. Эрткен чылын ол коллектив бараан садарының планын 110 хуу күүсеткен.

Карак шили хереглээр кижилерге чүгле он бир кижилиг коллектив бараан бооп турар. Эрткен чылын коллективтиң ажыл-ижин үнелээн саналдар дептериниң бирээзинде: «Дүрген болгаш шынарлыг септелгени кылып турары дээш, оптика коллективинге өөрүп четтирдим» деп хоорайның бир чурттакчызы бижээн. Моон-биле хөй чүүл сеглеттингенин билдингир.

Оптика садыының эргелекчизи Раиса Федоровна Григорьева бодунуң бүдүрүлгезиниң дугайын мынчаар чугаалап орар:— Бистиң коллективтиң эвээш кижилиг ажырбас, бис амдыызында чоннуң карак шили хереглээр негелдезин хандырып шыдап турар бис. Биске продукциязын бээр ужурлуг заводтар оозун бербейн турарынга хомудаар бис. Эрткен чылдың барык чартыы хире үеде биске улгаттыр көөр шилдерни бербээн. Амгы үеде оларны четчир кылдыр алган болгаш садып алыкчыларны биске кириңер деп чалап турар бис.

Оон ыңай эргелекчи бодунуң хөй чылдарда кады ажылдап турары эш-өөрүнүң дугайын улуг чоргаарал-биле чугаалап орар. Ук коллективте он дөрт чыл чедир ажылдап турар Елена Константиновна Меженкинаны мактаар ужурлуг. Ол харназыны улгады берген болза-даа коллективтиң мурнунга тургустунуп кээр хөй-ниити ажылдарынга эң дыңнангыр кижилерниң бирээзи. Коллективтиң аныяк кежигүннери база боттарының идепкейи-биле хоочуннарын өөртүп турар. Ольга Никитина биле Валентина Муравьева олар Ленинградтың энерго-механиктиг техникумун дооскаш келген аныяк специалистер. Олар коллективке кирген дораан-на, боттарының ажылга кызымаан көргүзе бергеннер. Эжишкилер бузулган карак шилдерин тудуштурар хырбаны чогаадып кылганнар. Мурнунда ындыг ажылды чүгле заводка кылыр турган болза, ол ам биске, Кызылга кылдынар апарган.

Ю. ЕГОШИН.

Кызыл.

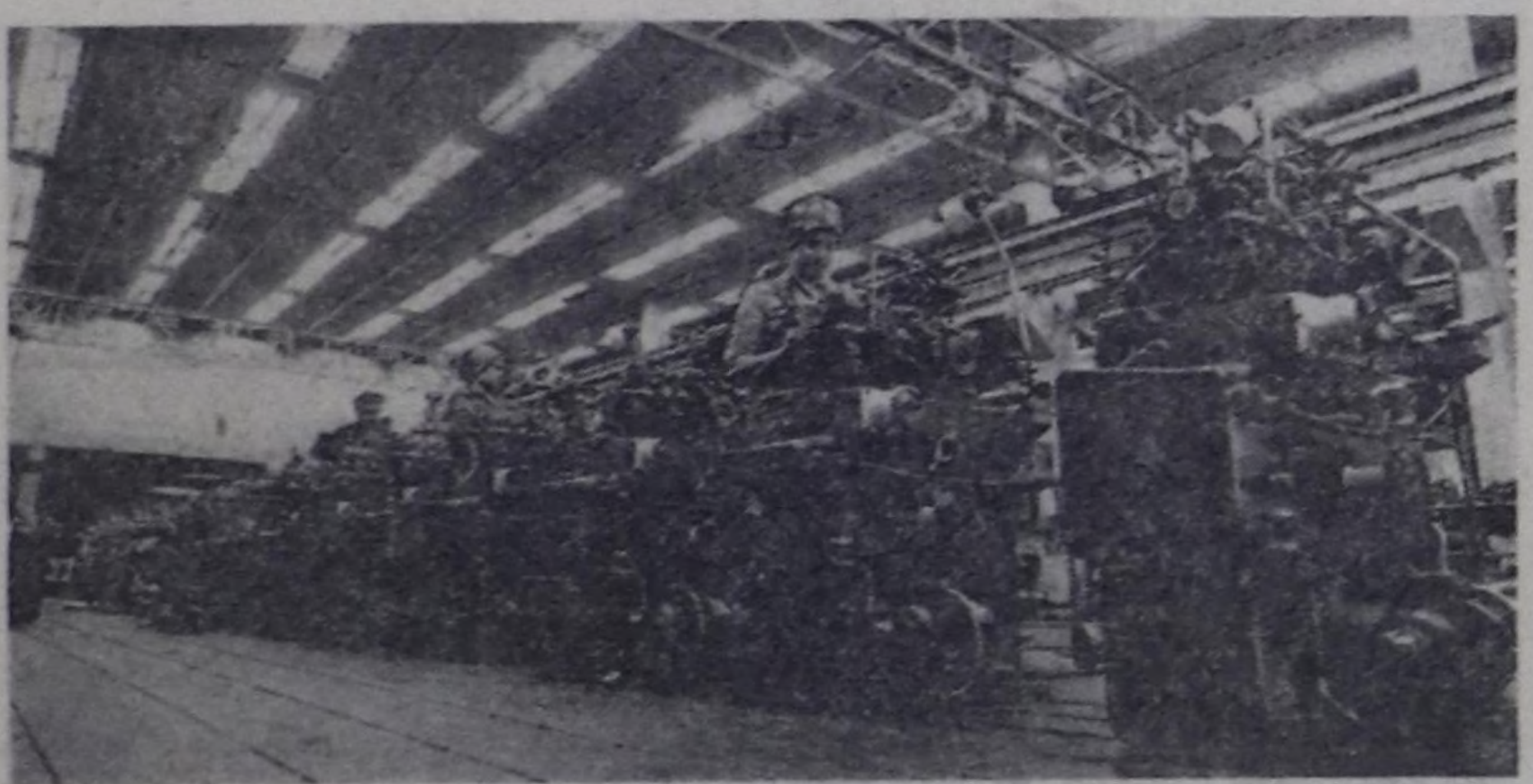

Акы-дуңма чурттарның чагыын ёзугаар

Ленинградта Я. М. Свердлов аттыг станок тудуг каттыжышкынның продукциязын делегейниң 56 чурттарынче үндүр садып турар.

Социалистиг кады ажылдажылга чурттарынче металл ажылдап кылыр дериг-херекселдерни чогум-на ол каттыжышкын чорудуп турар. Бүдүрүлгениң продукцияларының аразында токарь болгаш фрезер станоктары, ылаптыг ажылдаан приборлар бар. Ийи янзы продукцияның бирээзинге-ле күрүнениң Шынар демдээн тывыскан.

Беш чылдың үш чылдарында ЭДЧ чурттары он хевирниң 1200 станоктарын алган. Фирма коллективи бодунуң продукциязын доктаамал сайзырангайжыдып, кылыгларның чаа хевирлерин шиңгээдип ап турар.

ЧУРУКТА: ЭДЧ чурттарынче чорудар продукция.

М. БЛОХИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Беш чылдың кижилери

ХЕРЭЭЖЕН АҢЧЫ

Анна Шоюк «Тере-Хөл» совхозта херээжен аңчыларның аразында дээрелерниң бирээзи. Ол чыл санында аң-өлүк дужаарының планын доктаамал ажыр күүседип, мурнакчылар одуруундан үнмейн келген.

Анна он ийи харлыг турган, күзүн акызы тайгаже аъттаныр деп турда эдертип ал дээш ээрежип турупкан.

— Анна, ам-даа чаш-тыр сен, тайга-сынга аза бээр сен, ийи-үш чыл болгаштың эдертип алыр мен— деп, акызы дуңмазын көгүткен. Ынчаа урут олурган сандайындан тура халааш, акызының мырынай чанынга келгеш, мынча дээн:

— Шыдаар мен, аспас мен, сээң чоогуңдан ыравайн, бооң даажын дыңнап чораш, дииңнээр мен.

Анна акызынга чалыгаш турар болган.

— Че канчаар, кады чоруур бооп тур бис ийин, ам сээң боо адарыңны хынап көөр мен, мээң салып берген чүвемни часпас болзуңза эдертир-ле бооп-тур мен ийин деп, Сарыг-оол чугаалаан.

Анна ооң мурнунда-ла боо адарын билир болгаш акызының салып берген каразын часпайн аткан. Алышкылар эдер чарыларын мунгулапкан, ок-чемээн чүдүргеш, Каргы ындының сынары кайы сен дээш хапканнар. Бир эда хонгаш аңның-мениниг тайгазынга чедип келгеш, Сарыг-оол дуңмазын эдертип алгаш, дииңнеп чорупкан. Дуңмазының боозунуң даажы элээн хөй катап эткенин дыңнааш, чедип кээрге, оозу чүгле үш диин борастап алган болган.

— Бооң даажы дыка хөй болду, а олча чок эвеспил,— деп, Сарыг-оол хүлүмзүрей карак айтырган.

— Узун пөштер, дыттар базынга олурган дииннерни адарымга дегбес-тир, акым, канчаар чүвел?—деп, Анна удур айтырган.

— Кезек када шимээн үндүрбейн олурарынга ыяш базында диин чоокшулап бады кээр, ынчан борбак бажын часпайн адар чоор—деп, Сарыг-оол дуңмазын сургап, аңнаарының аргаларын айтып берип турган. Анна ол хүн үш диин олчалыг болган, а акызы 15-ти астып эккелген. Ынчалза-даа тура-соруу күштүг уруг ундараваан, одагга келгеш, акызындан хөй-ле чүүлдерни билип алган.

Анна Шоюк баштайгы аңнаан чылында шору олчалыг болган. Чылдан чылче ооң арга-дуржулгазы немежип, олчазы көвүдеп, чонунга мактадып турар апарган. Беш дугаар чылында Анна херээжен аңчыларның аразында чарышка ийиги черни алган. Даараазында аңныр сезоннарында белеткел конторазы-биле керээ чарып, социалистиг хүлээлгезин-даа ажыр апарган. Ынчангаш ол хүлээлгелерин ажыр күүседип-даа турган. Аныяк херээжен аңчы онгу беш чылдың үш чылының планын аң-өлүк, акша-даа талазы-биле ажыр күүсеткен.

Бо чылын диин мурнуку чылдарда эвээш болган. Ынчалза-даа эрес-кежээ, арга-дуржулгалыг аңчы Анна 160 диин, үш киш олчалыг келгеш, ону белеткел черинге дужаапкаш, база катап аңнап чораан келген. Ону ам Тере-Хөлде дуржулгалыг аңчы деп чон чугаалажып турар. Бо удаада Сарыг-оол акызының 17 харлыг оглун Анна эдертип алгаш, ону аңнаарынга өөредип, бодунуң дуржулгазын, арга-сүмезин аңаа кадып чораан.

Анна Шоюк чүгле мурнакчы аңчы эвес, төлептиг ие, совхозта хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи. Ол аңнаарындан аңгыда ыяш белеткежир, сакманчылаар, сиген кезер дээш кылбас-ла ажылы чок. Ажыл-ишчи ие дөрт уругну төлептиг салгакчылар кылдыр өстүрүп, доруктуруп орар. Улуг уруу Любазы он класс доозкаш, авазының дузалакчызы болу берген, өскелери школада өөренип турарлар.

К. ХЕРТЕК.

ДООСТУР ЧЕТКЕН

Барыын-Хемчик районнуң «Хемчик» совхозта үрезин арыглаашкыны доостур четкен. Часкы тарылгага бедик шынарлыг, эки арыглаттынган үрезиннерни белеткээринге совхозтуң ажылчыннары Дючюр Сааяның удуртулгазы-биле организастыг ажылдап турар.

Складтарда 700 центнер кызыл-тас, 630 центнер арбай, 1300 центнер сула болгаш 140 центнер чиңге-тарааны эки шынарлыг арыглааш, уруп алган. Хоочун механик Хомушку Быртаан-оол ОС-4 деп машиналарны үрелиишкин чокка ажылдадып келген. Үрезин арыглаарынга ажылчыннар О. Достаңмаа, Х. Комбу, Х. Нертиинөй хүн нормазын 110—120 хуу күүседип келгеннер.

А. ЕВРОП.

Политиктиг беседа

БҮГҮ УЛУСТУҢ

Чаа Совет Конституция коммунизм тургузуушкунунга совет улустуң чедип алганы база бир төөгүлүг үе-чаданы — сайзырангай социалистиг ниитилелди тургусканын хоойлужудуп, бадыткап быжыглаан. Пролетариат диктатуразының күрүнези бодунуң хүлээлгезин күүсеткен болгаш ам ажылчыннарның, тараачыннарның болгаш интеллигенцияның, чурттуң янзы-бүрү националдыг ажылчы чоннарының күзел-соруун илергейлеп турар бүгү улустуң күрүнези апарган деп түңнелди партияның документилеринде, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң ажылдарында үндүрген.

Ол түңнелди амыдырал бүзүрелдиг-биле бадыткаан. Улустуң ёзулуг-ла эрге-чагыргазы чаа Совет Конституцияны чугаалажып көрүп турда база онзагай илерээн. Амгы үеде калбарган соңгулда кампаниязы база-ла ону бадыткап турар.

1.

Совет күрүнениң бүгү улустуу апарганы бир-ле дугаарында ниитилелдиң социал тургузуунда улуг өскерлиишкиннерниң түңнели болур.

Чуртка социализмниң тиилелгезин быжыглаан Совет Конституцияны 1936 чылда хүлээп ап турда, дарлакчы аңгылар чок турган. Чурттакчы чоннуң кол-кол бөлүктери—ажылчыннар, колхозчу тараачыннар, интеллигенция—социалистиг апарган. Ынчалзажок ынчан ажылчын аңгы чурттакчы чоннуң чүгле 31,8 хуузу, колхозчулар болгаш кооперасташкан усчулар—48,8, албан-хаакчылар 13, 9 хуузу; хуу ажыл-агыйлыг тараачыннарның болгаш кооперастаппаан усчуларның деңзигүүрү элээн улуг —5,5 хуу турган.

Ийи Совет Конституциялар аразында эрткен дөртен чылдар иштинде совет ниитилелде чурттакчы чоннуң социал структуразынга улуг чаартылгалар болган.

Бистиң ниитилелдиң кол күжү—ажылчын аңгының саны база көвүдээн: чоннуң деңзигүүрүнде ол 61,6 хуу апарган; көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде безин ол кол рольдуг болу берген. Ажылчын аңгының ниитилелге удуртукчу ролю ооң организастыг болгаш медерелдиг чоруунуң, күш-ажылчы болгаш ниитилел-политиктиг идепкейиниң, профессионал мергежилиниң болгаш ниити культуразының улам бедээни-биле база быжыккан. Чижээ, 1939 чылда ажылчыннарның чүгле 8,4 хуузу дээди болгаш ортумак (долу болгаш долу эвес) эртемниг турган болза, 1977 чылда 73,2 хуу апарган. Ажылчын аңгының коммунистиг идеологиязы совет ниитилелде шуут кол идеология апарган, ол аңгының социал-политиктиг туружунче чоннуң бүгү бөлүктери болгаш кезектери шилчээн.

Колхозчу тараачыннар чартык чүс чыл иштинде чаа, социалистиг аңгы болуп хогжуп келген. Ооң составында бедик мергежилдиг ажылдакчыларның—янзы-бүрү ажылдар кылыр механизаторларның, тускай эртемниглерниң саны доктаамал өзүп турар. Оларның күш-ажылының техниктиг чепсегленишкини болгаш организациязы үлетпүр ажылчыннарының күш-ажылынга чоорту чоокшулап бар чыдар. Тараачыннарның социал болгаш угаан-бодал байдалының өскерлиишкини ооң эртем-билииниң өзүлдезинден база көстүп турар: бир эвес 1939 чылда дээди болгаш ортумак (долу болгаш долу эвес) эртемниглер колхозчулар аразында 1,8 хуу-ла турган болза, 1977 чылда олар 56,2 хуу апарган.

Коммунизм тургузуушкунуга идепкейлиг киржип турар совет интеллигенция социалистиг, ёзулуг-ла улусчу апарган. Эртем-техниктиг депшилге, улустуң культуразының болгаш эртем-билииниң бедээни ооң санының көвүдээрининге болгаш чоннуң иштинде деңзигүүрүнүң бедииринге чедирген. 1977 чылдың эгезинде чуртта кол нуруузунда угаан ажылында хаара туттунган 37,5 миллион ажылдакчылар турган.

Амгы үеде совет ниитилелдиң, мында кирип турар бүгү нацияларның болгаш биче улустарның социал үндезини—ажылчын аңгының, колхозчу тараачыннарның болгаш улусчу интеллигенцияның социалистиг эвилели болур. Бүгү улустуу апарган бистиң күрүневис мурнундазы ышкаш, ажылчы чоннарның күрүнези, ажылчы чоннарга бараан болган күрүне, ажылчы чоннар башкарып турар күрүне болуп арткан.

2.

Совет күрүнениң национал айтырыгны шиитпирлээри-биле холбашкан тургузуунда болгаш онзагай чүүлдеринде ооң бүгү улусчу байдалы улам тодаргай көстүр. Практиканың көргүскени-биле алырга, социализм нациялар болгаш биче улустарның аразында өжээнниг удурланышкак чорукту чүгле чок кылган эвес, харын тергиин дээштиг күрүне-хоойлу системазын тургузуп шыдаан. Ол система чаа ниитилелде тургустунган янзы-бүрү хөй националдыг ажылчы чоннарның аразында, бүгү нациялар болгаш улустар аразында деӊ эргелиг чоруктуң, найыралдың болгаш эш хуу дузалажылганың харылзааларынга дүгжүп турар.

Бодунуң күрүне тургузуунуң хевири-биле ССР Эвилели 15 эвилелдешкен республикадан тургустунган федеративтиг күрүне болур. Ол болза В. И. Ленинниң социалистиг федерация дугайында айытканы принциптеринге үндезилеттинген. Советтерниң баазазынга Коммунистиг партияның удуртукчу ролю-биле хөй санныг улустарның күзел-соруун барымдаалап тургустунган күрүне-дир. Национал күрүне болур республика бүрүзүнүң эки тура болгаш деӊ эргелиг чоруунга үндезилеттингеш, чаңгыс аай Совет Эвилели кылдыр каттыжышкын тургустунган. ССР Эвилели-биле эвилелдешкен республикалар аразында харылзаалар демократтыг централизм принцивинге үндезилеттинген.

АКШ-та, Канадада, Австралияда, Бразилияда, Мексикада болгаш өске-даа буржуаз федеративтиг республикаларда федерация тургусканының принциптери коңгус өске. Бистиң федерациявыс делегейде бар-ле дугаарында мынчаар тургустунган. Совет федерация национал айтырыг талазы-биле ленинчи өөредигни он-он миллион ажылчы чоннарның революсчу ажыл-чорудулгазы-биле каттыштырганының түңнелинде тургустунган.

Бистиң чуртувуста чүс ажыг нациялар болгаш биче улустар бар. ССРЭ-ниң составында 35 национал күрүнелер—15 эвилелдешкен болгаш 20 автономнуг республикалар база 18 национал-күрүне тургузуглары—8 автономнуг область болгаш 10 автономнуг округтар бар. Оларның чамдыктарынга (Кабардин-Балкар, Чечен-Ингуш, Дагестан АССР-лер, Чукот, Коряк болгаш өске-даа автономнуг округтар) ийи азы элээн каш нациялар болгаш биче улустар каттышкан, моон алгаш көөрге, ССРЭ-де биче нациялар болгаш улустар безин боду национал күрүнелиг азы күрүне тургузуглуг деп түңнелди үндүрүп болур. Күрүнелиг болурунуң ол хире байлак хевирлерлии—партияның ленинчи национал политиказының амыдыралга боттанганының түңнели-дир.

Ол хевирлерниң дээдизи — бот догуннаан национал күрүне— эвилелдешкен республика болур.

Хөй националдыг Совет күрүнениң ёзулуг бүгү улусчузу болза ук күрүнеде социалистиг федерацияның интернационалдыг утка-шынары-биле ында бактаап турар эвилелдешкен республикаларның национал онзагай чоруунуң дүгжүп, таарыжып турарындан көстүп турар. Совет федерацияның бүгү-эвилел үндезиннерин быжыглаары эвилелдешкен республикаларның национал күрүнелиг чоруунуң хөгжүлдези-биле чөрүлдешкек эвес, харын таарыжып

ОМАК-ХӨГЛҮГ УТКУП АЛЫР

Совет кижилерни эки мөзү-шынарга кижизидеринге болгаш буржуаз идеология-биле демиселди күштелдиреринге кол черни марксчы-ленинчи өөредилге ээлеп турар. Күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге чонну чаңчыктырып, ону политиктиг болгаш экономиктиг билиглер-биле чепсеглээринге доктаамал өөредилге улуг ужур-дузалыг. Бо бүгүнү чон ортузунга чорудуп, кижилерниң медерелинге сиңирип, оларның чүректеринге чогаадыкчы ажыл-херектерниң одун кыпсыр кижи — пропагандист. Ынчангаш чон ону идеологтуг фронтунуң дайынчызы деп чоргаарал-биле адаар.

Барыын-Хемчик районда ажылдап турар хөй санныг пропагандистерниң аразында, бо ажылга үр чылда ажылдап келген дуржулгалыг, быжыг билиглиг пропагандистер хөй. Оларның санынга «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школаның пропагандизи, коммунист башкы Шанчи Сагаанович Сатты хамаарыштырып болур. Ол чээрби ажыг чылдарның иштинде бичии чаштарны билиг-биле чепсеглеп, өөредип келгенинден аңгыда, ам чээрби чыл иштинде пропагандистеп, харысалгалыг, берге ажылды күүседип чоруур. Баштай комсомолчу аныяктар ортузунга, а сөөлгү он ажыг чылдарда ол партия өөредилгезинде янзы-бүрү школаларның пропагандизи болуп ажылдап турар.

Бо үениң иштинде ооң арга-дуржулгазы бедээн, чыып алган материалдары, көргүзүг херекселдери тускай библиотека болган.

— Бо чылын шупту 32 кижи өөредилгеде хаара туттунган: салбырның тускай эртемниглери, он класс дооскан ажылчыннар. Эрткен өөредилге чылында партия төөгүзүн өөренип дооскан бис, а ам политэкономияны өөренип эгеледивис — деп, Шанчи Сагаанович чугаалады.

Салбырда амгы үеде ажылчын хөй, бачым. Ынчалза-даа дыңнакчы бүрүзү кичээл үезинде организастыы-биле кээп турар. Бо чорук пропагандистиң дыңнакчыларының сонуургалын чедип алганын херечилеп турары ол. Кижи бүрүзү кичээлге бүрүн херекселдиг, чогуур өйүнде келген турарын пропагандист чедип алган.

— Кичээлдерге канчаар белеткенип база канчаар эрттирип турар силер? — деп, оон сонуургап айтырдым.

— Пропагандистиң ажылы берге, ынчалза-даа солун. Бир-тээ кижилерге билиг бээрин даандырган чүве болганда аңаа мээң белеткенир апаар. Ооң-биле кады дыңнакчыларның билиин барымдаалап, тодаргай тайылбырлары негеттинер. Кичээлдерни коллуунда беседа хевирлиг эрттирип, айтырыглар салып, чамдыкта конспектиледип турар мен. Көргүзүг материалдарын үргүлчү ажыглап турар мен. Маңаа чамдыкта школада өөредилге херекселдерин, кабинеттерни ажыглап, чамдык темаларга кинону-даа көргүзер, диафильмнерни ажыглап турарым ажыктыг деп бодап турар мен — деп, Шанчи Сагаанович чугаалады.

Кичээлдерни амыдырал-биле холбап, көргүзүг материалдарын ажыглап турары эки түңнелди көргүскен. Дыңнакчылар теоретиктиг билиин практикага ажыглап турар апарган. Ынчангаш чамдык дыңнакчылар бригадаларга, агитквартираларга барып, ажылчыннарга лекцияларны номчуп, беседаларны кылып турар. Быжыг политиктиг билигни шиңгээдип алган дыңнакчылар — күш-ажылдың шалыпчылары, идепкейлиг хөй-ниитичилер мында хөй. Оларның аразындан трактор-хову бригадазының бригадири, коммунист М. Ким партияның XVII область конференциязының делегадынга соңгуткан. Күш-ажылдың Кызыл тук орденниң эдилекчизи, суггатчы Чылбакай Монгуш, кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы, Хомушку Бопуп-оол, ажылчын Тамара Күжүгет дээш өске-даа дыңнакчыларны мактап болур.

Шанчи Сагаанович чүгле эки пропагандист эвес, харын үлегерлиг лекторларның бирээзи. Башкы кижиге хостуг үелер белен-не тывылбас, ынчалза-даа ол кичээлге, лекцияларга белеткенир шактарны черле тып алтар. Ада-иелерге кижизидилге темаларындан аңгыда, ол бодунуң эртеминиң аайы-биле бойлус камгалалының талазы-биле болгаш делегей байдалының дугайында лекцияларны хөйнү номчуп турар. Ол пропагандист, лектор хүлээлгезинден аңгыда, хөй-ниитиниң ажылдарынга идепкейлиг киржип турар. Ону улус депутаттарының Аксы-Барлык кодээ Совединиң депутадынга хөй удаа уламчылап соңгуп, кодээ Советтиң күүскомунуң штаттан дашкаар даргазынга соңгудуп келген. Бо ажылды ол база идегелдиг чорудуп турар.

Марксизм-ленинизмниң теориязын чонга билдилиг-биле тайылбырлап берип, кижилерни ооң идеялары-биле чепсеглеп чорууру дээш Шанчи Сагаанович Сат РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң Хүндүлел бижиктери-биле болгаш СЭКП райкомунуң мактал бижиктери-биле хөй удаа шаңнаткан.

— Ам кичээлдерге СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлерин, аңаа эш Л. И. Брежневтиң чугаазын дыңнакчыларга өөредип турар мен. Бо чугула материалдарны дыңнакчыларым солун-сеткүүлден номчуп таныжкан. Олар ам ук Пленумнуң материалдары-биле улам ханы чепсегленип алгаш, боттарының хамаарышкан участоктарынга ажылчы чонга тайылбырлаар сорулгалыг улус — деп, Шанчи Сагаанович чугаалап олурду.

Неделяның үшкү хүнүнде, кежээкиниң чеди шак четпээнде номнар, кыдырааштар туткан улуг назылыглар-даа, чалыылар-даа Аксы-Барлык ортуман школазынче далаштыг чоруптар. Олар Шанчи Сагаановичиниң дыңнакчылары-дыр. Дыңнакчыларын пропагандист омак-хөглүг уткуп алыр.

Х. МОНГУШ.

Барыын-Хемчик район.

ТУНДРА БОДУН ЧЕМГЕРИП ШЫДААР БЕ?

ТУНДРА — ол дээрге арга-ыяш чок, чиңгис болгаш чаат-биле шыптынган аажок хөлденчек девискээрлиг база кааны эвес каъдында мөңге доң черлиг соок куржагның зоназы-дыр. Энциклопедияда мынчаар бижээн.

ССРЭ картазынче көрүптээлиңер. Соңгу Доштуг океанның дургаар, барыын чүкте Кольск чартык ортулуктан чөөн чүкте Чукоткага чедир, Оожум океан эриктеринче чоокшулаан тудум улам калбарып бар чыдар тундраның курлаа шөйлүп чоруткан. Ол черак четпес делгем девискээр-дир. Ында нефтиниң, бойдус газының, честиң, никельдиң, алдынның болгаш алмазтың эгээртинмес эртинези үүжелеттинген. Бойдустуң ол байлаан шиңгээдип алыры — ССРЭ-ниң экономиктиг политиказының бир чугула угланыышкыны.

Тундраның чурттакчы чонунга четчир аъш-чем аймаан ооң бодунга белеткеп ап болур арга бар бе? Азы ону моон соңгаар-даа «айлык, чылдык чоруур орандан» сөөртүр бе?

Чамдык аъш-чем аймаан ам-даа үр үе иштинде сөөртүрү чайлаш чок. Апельсиннер, лимоннар, персиктер тундрага бо чоокта кайын «өзүп өөренир» деп. Чадагай черге помидорлар болгаш огурецтер база үнмес. Мал ажыл-агыйының продуктулары — сүттү, эътти, саржагны кайын алырыл? Ол хире ырак черже чаа сааган сүттү канчап дажыглаарыл?

Тундрага мал ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң келир үези мал чеминиң айтырыын шиитпирлээринден кол хамааржыр.

Чижээ, Чукотка чартык ортулукка сөөртүп әккелген аңаа сигенниң өртээ шуут алдын-мөңгүн-биле дөмей — бир центнерде 32 рубль чеде бээр. Ону чоогунда Ыраккы Чөөн чүктүң районнарындан эвес (ында сиген чедишпес), а чурттуң төп областарындан сөөртүп әккеп турар: ону баштай демир-орук-биле Оожум океанның эриктеринге чедир, оон далай дамчыштыр Чукотканың порттарынга чедир база автотранспорт-биле чогуур черинге чедирер. Улуг транспорт чарыгдалдары Кыдыккы Соңгу чүкке мал ажыл-агыйын хөгжүдеринге шыдыгы шаптык кадып турары билдингир херек. Ынчалзажок ол моондакты оюп эртип болур бе?

Тундраның биологтуг курлавырларының дугайында янзы-бүрү бодалдар бар. Чамдык эртемденнер ону келгус эвээшсинип, а өскелери курлавыр хөй деп санап турар.

Тундраны шинчилээр талазы-биле делегей комиссияның баштап турган совет академик Станислав Шварц тундраның биологтуг продукциязы — сигенде, чиңгисте, чаатта — углеродтуң тудушкан органиктиг бүдүмелдери тос миллиард тонна чедип турар деп санаан. Деңнеп көрүңер даан: делегейниң кодээ ажыл-агый продукциязында шак ындыг бүдүмелдер алды миллиард тонна.

Дыка хөй тускай эртемниглерниң бодалы-биле алырга, тундра түс черниң мал ажыл-агыйын чүгле мал чеми-биле хандырып шыдаар эвес, а харын-даа оон үндүр сөөртүр чемни берип шыдаар. Оон аңгыда, эң-не бөдүүн сапаашкын-биле алырга, тундрага чылдың-на беш миллион тонна соңгу чүк кады быжып турар. Ынчалзажок каттың болгаш мөөгүлерниң кол куруузун кым-даа чыгбайн келген.

Ук черниң ажыл-агыйының турумчаан адыры — иви ажыл-агыйы улуг курлавырлыг. Оон эъдиниң өртээ чиик болгаш амданныг. Тускай эртемниглерниң санааны-биле алырга, ивиге 80—100 гектар одар четчир, а совет Соңгу чүктүң хөй-хөй девискээрлеринде бир ивиге 200, а чамдыкта 500 гектар одар онаажыр.

Соңгу чүктүң биологтуг курлавырларын бүгү талалыг шиңгээдип алыры — ийи-чаңгыс чылдың херээ эвес-тир. Бо херек быжырымчалыг болгаш шыдамыккай чорукту негээр. Дыка хөй чүве эртемден хамааржыр. Шынап-ла ол баштайгы базымнарны кылырын сүмелеп, далаш болбазын сагындырып турар.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Ыраккы Чөөн чүк эртем төвүнүң президентизи, академик Николай Шилонуң удуртулгазы-биле Чукоткада чедиишкиниг шинчилеглер чорул келген.

1969 чылда Бөрүлүг хемниң унунда чер иштинде изиг суглуг үш хөлдү кылымал арга-биле өскээр аксыпкан. Баштай бульдозерлер чериниң хөрзүнүн маъдын чартык метр чедир сүвүрүп үстүрүп каапкан. Оон соонда хөлдерден агып батнан изиг суг ол девискээрниң доңуун эргиир шаап апарган. Ооң түңнелинде 960 гектар шөл арыглаттынган. Бир гектар чер аштап алырынга 27 рубль чарыгдаан.

1969—1973 чылдар дургузунда хөлдер турган черлер орнунга ногаан сиген үнүп, а ооң адаанга мөңге доң чер катап тургустунган. Ол чериниң сигенниниң ортумак дүжүдү гектардан 180—200 центнер, а эң-не хөйү 300 центнер чедип турар. Ол бүгүнү чер чарбайн, чемишчидилге токпейн ажаап ап келген.

1973 чылда «Северный» совхоз кылымал шөлден 500 тонна сиген, 600 тонна силос ажаап алган. Чукотканың төөгүзүнде бир дугаар өске черден аар өртектиг сиген сөөртпейн барган. Оон эгелээш-ле мал чемин муң-муң тоннаны белеткеп ап, чүгле беш чыл иштинде безин 800 муң рубльди камнап алган. Ук чериниң сигениниң бот-үнези сөөртүп әккеп турган мал чеминден ийи катап чиик болган. Шаанда Чукоткага силос чок турган. Ам оон-биле чемгерип тургаш, бир инектен чылда 1200 кг чедир сүттү саап ап турар. Бир центнер сүттүң бот-үнези 17 рубль 55 көпеек-ке чиигээн.

Кылымал одар тургузулгазы уламчылап турар. «Северный» совхоз удавас Чукотканың өске районнарынга, а чоокку келир үеде Магадан областының мурнуу районнарынга, а харын-даа Приморьеге мал чемин белеткеп эгелээр.

Хамык ужур ук шинчилелдиң экономиктиг ажыында эвес. Эң-не кол чүве — Кыдыккы Соңгу чүкке мал ажыл-агыйын хөгжүдериниң аргаларын дилеп тывары ында. Ол дугайы чүс-чүс чылдарда-даа сагышка кирбейн чораан болгай.

А. ГУБЕР,
ПМА-ның тайылбырлакчызы.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА БОЛГАШ ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

БЫЖЫГЛААРЫНЫҢ ОРУУНДА

ДАМАСК. (СЭТА). Палестинаның араб улузунуң дээди хоойлу органы болур Палестинаның национал чөвүлелиниң 14-кү сессиязы бодунуң ажылын Сирияның найысылалында уламчылап турар. Делегаттар пленарлыг хуралга сессияның эң чугула айтырыын — палестин национал чаңгыс эптиң политиктиг программазын хүлээп алган, ону удурланыышкынның палестин шимчээшкининиң составында кирип турар бүгү организациялар ажылдап кылган.

Сессияның ажылында 293 делегаттан 268 кижи киржип турар. Израильдиң ээлеп алганы девискээрлерде чурттап турар чамдык делегаттар ол сессияга кээр арга чок болган, чүге дизе олар аңаа баар болза, төрээн чуртунче оларның ээп кээрин израиль эрге-чагырга черлери хораан боор турар. Египеттиң дешшилгелиг ажылдакчыларын сессияже база чалаан, ынчалза-даа Садаттың ёзу-чуруму оларны база чорутпаан.

Кэмп-Дэвид дугуржулгазын болгаш ээлеттирген девискээрлерге «административтиг автономия» дээр планны сый шаварын араб чурттар улустарының, дешшилгелиг болгаш патриоттуг бүгү күштерниң кол сорулгазы болур деп сессияның документизинде айтып турар.

Палестинаны хостаар организацияның кол сорулгаларын программада айыткан. Совет Эвилели болгаш социалистиг өске-даа чурттар-биле харылзааларны быжыглаары чугула ужур-дузалыг боор турар деп ук документиде база айыткан.

ЧОННУҢ ШИИТПИРЛИГ ЧОРУУ

ГАВАНА. (СЭТА). Чуртта чагырыкчы шериг хунтазының социал-экономиктиг политиказынга улус массаларының удурланыышкыны Гондураста өзүп турар. Ол дугайын Гондурастың Компартиязының ТК-ның чиңгине секретары Ригоберто Падилья Руш «Радио-Гавана-Куба» деп радиостанцияның корреспондентизинге берген интервьюзунга медеглээн. Ажылчы чоннар аш-чутка, ажыл чок чоруктарга таваржып турар. Чурттуң национал байлаа, чүнүң-даа мурнунда черин шын эвес хуваазганының түңнелинде ындыг уржуктар боор турар. Бо кризисти ажып эртер телээде, бирги ээлчегде аграр реформаны чорудар, черни тараачыннарга хуваап бээр ужурлуг.

Боттарының эргелери дээш улус массаларының демиселиниң күштелип турар чаа байдалынга чаңчыгарын Гондурастың империалистиг бөлүктери оралдажып турар.

Ол бөлүктер Вашингтондан кээп турар чаа «сүмелерге» дүүштүр бодунуң политиказын «демократтыг» болдурарын база оралдажып турар. Ынчалза-даа реаксылыг ёзу-чурумунуң дарлакчы шынары хевээр артпышаан турар. Тургузукчу хуралга 1980 чылда болур соңгулдага «идепкейлиг киржирин» чонну кыйгырбышаан, даштыкы монополияларның туружун быжыглаар хемчеглерни шериг хунтазы ап турар.

Реаксылыг ёзу-чурум кажарлаашкыннарны кылып турза-даа, Гондурастың ажылчы чоннары чуртка хосталганы болгаш демократияны тургузар дээш демиселди уламчылаарынга долу шиитпирлиг деп, Р. Падилья Руш медеглээн.

Тайбың догуннаашкынның принциптеринге

БЕРЛИН. (СЭТА). Янзы-бүрү чурттарның политиктиг болгаш социал тургузуу хамаарылга чокка, тайбың догуннаашкынның, хамаарышпас чоруктуң, бот-бодунуң иштики херектеринге холгаарлашпазының, деңэргениң, бот-бодунга ажыктыг чоруктуң принциптерин барымдаалап, бүгү чурттар-биле харылзаажырын күзеп турар бис деп, Кампучияның национал камгаланыышкын чаңгыс аай фронтузунуң ТК-ның чиңгине секретары Рох Самай «Берлинер цайтунг» солунга берген интервьюзунга демдеглээн.

Амгы үеде бистиң мурнувуста дыка берге сорулга тургустунган. Ол болза бистиң Кампучияның хөгжүүр оруунга моондактарны тургусканы болур. Чуртка амыдыралды экижидер талазы-биле дээштиг хемчеглерни алыр аргавыс бар деп, ол чугаалаан.

ЧӨЛЕҢГИИЖИ

ДАР-ЭС-САЛАМ. (СЭТА). Хосталга болгаш национал хамаарышпас чорук дээш колониалдыг сөөк-язы ылгаар ёзу-чурумга удур демиселжип турар Зимбабвениң улузу оларга доктаамал деткимчени көргүзүп турары дээш Совет Эвилелинге болгаш социалистиг кады ажылдажылганың чурттарынга ханызы-биле өөрүп четтиргенин илергейлеп турар деп, Зимбабвениң патриоттуг фронтузунуң удуртулгазының кежигүнү Дж. Силундика медеглээн.

ССРЭ делегейде бирги социалистиг күрүне боор, делегей эп-сеткил каттыштырылгазының чаагай принциптерин херек кырынга боттандырарының үлегерчижээн көргүзүп турар. Кижи төрелгетенни кулданыышкынның бүгү хевирлеринден хостаар дээш делегейде революстуг демиселдиң чөлеңгиижи ССРЭ боор турар.

Совет Эвилели Африканың мурнуу чүгүнүң улустарының демиселин деткиишаан, оон-биле кады кандыг бир кажар сорулганы база ажыглап турар деп үнер база дыңналып турар. Ындыг янзылыг нүгүлдээшкиннер империализм лагериниден кээп турар. Делегей реакциязы социализмниң болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкинниң дайынчы эвилелин чара тепсирин оралдажып турар.

ССРЭ-ниң дузаламчызы-биле чоокта чаа-ла хосталга чедип алгаш, ам кээп нүгүлдээшкин кылып турар кижилер канчап ыяттпас чоор деп, Дж. Силундика чугаалаан.

КЫДАТ АНЫЯКТАР ЧҮГЕ ХӨЛЗЕП ТУРАРЫЛ?

Сөөлгү үеде Кыдаттың чамдык улуг хоорайларынга аныяктарның хөлзээшкиннери болгулаан. Эрткен чылдың декабрьда Шанхайга ажылдаар чер болгаш ажыл байдалдарын экижидерин негээн аныяк кыдаттарның чыскаалы эрткен. Оларның аразында дыка хөй кижилер шаанда кедээ черлерге ажылдаары-биле шөлүттүргеш, оон бээр дедир дезип келген улустар боор турар. Моон мурнунда Юньнань можуга барып ажылдаары-биле шөлүттүрген аныяктарның оон дедир дезип келген кезээниң эрге-чагыргаларга удурланган чыскаалы декабрьның төнчүзүнде Кыдаттың найысылалы Пекинге болган. Олар ажылдап турган черлериниң эрге-чагыргаларының дерзии аажылаашкынынга удурланыышкынын илереткеннер. Бо чылдың январь айның эгезинде Шэньси можунуң административтиг төвү — Спань хоорайга 30 оолдар, уруглар аш чарлааннар. Олар ындыг арга-биле боттарының өскен төрээн черлеринге ажылдап артар эргени чедип алыр бодааннар. «Культура революциязының» үезинде оларны ырак-ыак кедээ черлерже шөлээн турган.

Сөөлгү он чыл дургузунда Мао Цзэ-дунниң дужаалын ёзугаар хоорайлардан чораш, кедээ черлерге болгаш ырак-ыак районнарга ажылдап чурттаар айтыышкын алган аныяктарның аар-берге амыдыралы Кыдаттың «кулузун кежегезин» өттүр тодаргай көстүп турар. Ындыг аныяк кижилер, кыдат эрге-чагыргаларның медээзин ёзугаар алырга, 20 миллион, а даштыкы специалистерниң санаашы ёзугаар алырга, 60 миллион кижи чедип турар. Оларның хөй нуруузу шаандагы хунвэйбиннер, ол хунвэйбиннерни Мао Цзэ-дун бодунуң дайзыннарынга удур демиселге ажыглап-ажыглап, оон херек чок апаарга, хоорайлардан үндүр шөлүгүлепкен. Олардан аңгыда кедээже шөлүттүрген аныяктарның санынга экономиктиг бергедээшкиннерниң ужурунда хоорайга ажыл тып алыр аргазын оскунган ортумак болгаш долу эвес ортумак школаларның база эге-даа школаларның доозукчулары хамааржыр.

Ырак черлерже шөлүттүрген аныяктарны ол черлерге чеде бээрге, аар-берге кара ажылдарга ажыглап турар. Ындыг черлерден дезип үнер аргалыг болган кижилерниң чугаазын ёзугаар алырга, ында ажылдап, чурттап турар оолдар, уругларның амыдыралы канчаар-даа аажок берге, мал кажаалары ышкаш барактарда, от-кес чок соок сарайларда шериңгиткен байдалдарда аштаары аштаан, доңары доңган, кара хинчээн көрүп-ле турарлар.

Ынчангаш ырмазы сынган аныяктар төрээн хоорайларынче дедир дезип чоруур ужурга таваржып турарлар. Олар аңаа келгеш, ажык чурттаар арга база чок, чаа-чаа халаптарга таваржып турар. Чүл дээрге продукт алыр карточказы-даа чок, хоорайга чурттаар эргези-даа чок. Оларның чамдыктарын эрге-чагыргалар күш-биле туткаш, кедээже дедир шөлүп чорудуп турар. А бир чамдыктары канчап-чоп амыдыраарының аргазын дилеп, янзы-бүрү дээрбечи бөлүктерге каттыжып, эрткен-дүшкен улусту үптеп-тонап, күштеп күчүлээшкинни кылып чоруп турар. А херээжен аныяктарның ортузунда аңганнап амыдыраар чорук база нептерээн.

Амгы үеде, Мао Цзэ-дун үезинде ышкаш, хоорай аныяктарының алаан кезиин школа дооскаанының соонда кедээже болгаш даглыг-даштыг, кадыр-берт, ырак-ыак районнарже шөлүүрү үргүлчүлевишаан турар. «Жэньминь жибао» солунунуң дыңнатканын ёзугаар алырга, ук айтырыгны ККП ТК-ның тускай хуралынга чугаалажып көрген болгаш ол талазы-биле кадыг-дошкун шиитпирни хүлээп алган. Ол шиитпир ёзугаар хоорай школаларының доозукчуларын Мао Цзэдуннуң «культура революциязының» үезинде эгелээн чуруму ёзугаар бижээ хевээр кедээже шөлүүрү көрдүнген.

Ол болгаш өске-даа хөй-хөй фактылар амгы кыдат удуртукчуларның чорудуп турар политиказының чонга удур каргыс шынарын тодаргай херечилеп турар.

Е. БАБЕНКО,
М. ЯКОВЛЕВ.
(СЭТА).

КҮРҮНЕЗИ

турар. Чаңгыс аай улус ажыл-агыйы болуп турар ССРЭ-ниң экономиказын эргелеп башкарарынга эвилел органнарының ролюнуң күштелгени-биле кады эвилелдешкен республикалар ССРЭ-ниң Дээди Совединге хоойлу саналдаар инициатива эргезин алган; чаа Конституцияда ССРЭ-ниң күрүне органнарының ажыл-чорудулгазынга оларның киржилгезиниң магадылалын бадыткаан.

Сайзыраңгай социализм ниитилелинде нациялар аразында харылзааларны сайзыраңгайжыдар талазы-биле кандыг-даа айтырыглар тургустунмайн турар деп болбас. Ол дугайын эш Л. И. Брежнев мынчаар чугаалаан: «Бистиң эвилелдешкен күрүневисте шиитпирлээр ужурлуг боттуг айтырыглар — тус-тус нацияларның болгаш биче улустарның хөгжүлдезиниң эң-не шын оруктарын тывары болгаш оларның тус бүрүзүнүң эрге-ажыктарын бүгү совет улустуң эрге-ажыктары-биле эң-не шын дүүштүрери дээн ышкаш айтырыглар бар». Национал айтырыг кезээде нарын болгаш хөй талалыг, ынчангаш партия олче доктаамал кичээнгейни салып, Совет күрүнениң ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдып турар.

3

Совет күрүнениң шынар талазы-биле чаа, ёзулуг бүгү улустуу болур бүдүжү ооң ажыл-чорудулгазының утказындан, эчис сорулгазындан болгаш методтарындан база политиктиг системаның өске кезектери-биле ооң харылзааларының өскерилгенинден, социалистиг демократияның улам ынай ханылаашкынынга болгаш калбарыышкынынга үндезилээн ниитилелдиң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга массаларның киржилгезиниң доктаамал калбарып турарындан көстүп, билдинип турар. Социалистиг күрүне ажылчы чоннуң күзел-сорууун илергейлеп турар болганда, В. И. Лениниң чугаалааны-биле алырга, «сөстүң бодунуң утказы-биле алыр болза, ол күрүне эвес» апарган. Чүге дээрге, ол чоннуң бир кезиин өскезинге чагыртырының чепсээ турганындан аңгылар чок коммунистиг ниитилелди тургузарының чепсээ болу берген.

ССРЭ-ниң политиктиг үндезини болза демократияның социалистиг онзагай органнары — улус депутаттарының Советтери болур. Оларның дузазы-биле калбак улус массалар «күрүнени демократтыг ёзу-биле эргелеп башкарарынга доктаамал болгаш чугаа чокка, ындыг боорда шиитпирлекчи ёзу-биле» (В. И. Ленин. ЧДЧ, т. 37 ар. 500) киржип турар.

Амгы үеде чуртта 2 млн. 200 муң депутаттарлыг 50644 Советтер бар. Чер-чер Советтериниң күүскомнарының чанында янзы-бүрү комиссияларда, күүскомнарның хөй-ниити кидистеринде болгаш өске-даа ындыг органнарда барык-ла 31 млн. эки турачы дузалакчылар ажылдап турар. Ынчангаш сайзыраңгай социализм үезинде күрүнени эргелеп башкарарынга он-он миллион кижилер шуут дорт киржип турар.

Чоннуң соңгааны төлээлекчи органнарның системазын, Советтер болгаш оларга чагырткан органнарны дамчыштыр күрүне эрге-чагыргазы чаңгыс аай эрге-хоойлу үндезининге билдилиг, бедик мергежилдиг деңнелге, сайзыраңгай социализмниң хөй янзылыг харылзааларын барымдаалап көрүп тургаш боттандырар: «эң-не нарын политиктиг сорулгалар, ооң иштинде күрүнениң тускай догуннаан чоруун камгалаарының сорулгазы мынчаар шиитпирлеттинип турар. Совет күрүнениң шынар талазы-биле чаа, бүгү улустуу болур бүдүжү күрүне органнарының, эрге-дужаалдыг кижилерниң бодунуң ажыл-чорудулгазы дээш, ооң эртемчи деңнелин доктаамал бедидери, ажыктыы дээш, ажылчы чоннарның, чурттуң бүгү социал бөлүктериниң, бүгү нацияларының болгаш биче улустарының эрге-ажыктарын эң-не шын болгаш ылаптыы-биле илергейлээр дээш харысалгазын улам бедидерин негеп турар.

Төлээлекчи демократия-биле чергелештир бистиң чуртувуста дорт демократия база калбаа-биле хөгжүп турар. Ол хевириниң дугайын В. И. Ленин мынчаар чугаалаан: «Демократияның чүгле төлээлекчи хевири эвес, харын күрүнени улус массалар боттары адаандан долузу-биле эргелеп башкарар кылдыр тургузары, амыдыралдың базым бүрүзүнге оларның дээштиг киржилгези, эргелеп башкарарынга оларның идепкейлиг ролю эргежок чугула» (т. 31. ар. 288). Дорт демократия дээрге ССРЭ-ниң чаа Конституциязында быжыглаттынган референдум-даа (бүгү улустук бадылаашкыны), күрүне амыдыралының эң чугула айтырыгларын бүгү улустуң чугаалажып көөрүнүң практиказы-даа, хостуг ажыл-херекчи бүдүштүг соңгулдалар-даа болур. ССРЭ-ниң Дээди Совединге ээлчеглиг соңгулдаларга белеткел совет кижилерниң күш-ажылчы болгаш ниитилел-политиктиг идепкейиниң бедээниниң, сагыш-сеткил кедүрлүүшкүнүнүң байдалында эртип турары таварылга эвес. Улус депутаттарынга кандидаттарны дешшидери, соңгукчуларның чагыгларын хевирлээри болгаш өске-даа ажылдар — ол бүгү совет демократияның херек кырында боттаныышкыны-дыр.

Партияның XXIV болгаш XXV съездилериниң шиитпирлеринде болгаш чаа Совет Конституцияда тодараттынган политиктиг угланыышкын, социалистиг демократияның кол утка-шынары болза күрүнени эргелеп башкарарынга, ниитилел амыдыралының өйү келген айтырыгларын шиитпирлээринге улам-на хөй улус массаларының киржилгезин хандырары болур. Бистиң күрүне болгаш ниитилел хөгжүлдезиниң диалектиказы болза «социалистиг күрүнениң хөгжүлдези болгаш сайзыралы-биле кады миллион-миллион хамаатылар эрге-чагырга органнарының, улусту контрольдуң ажылынга, бүдүрүлгени болгаш хуваалданы эргелеп башкарарынга, социал болгаш культура политиказынга, шиидилге эргезин боттандырарынга улам-на идепкейлиг-биле киржип турары болур. Ниитилел-биле чугаалаарга, социалистиг демократияның хөгжүлдези-биле кады бистиң күрүневис коммунистиг хөй-ниити бот-башкарылгаже чоорту шилчип бар чыдар» — деп, эш Л. И. Брежнев демдеглээн. Ол болуушкуннуң үндезини бүгү улустуң күрүнезиниң сайзыраңгайжыыры болур.

Ниитилел хөгжүлдезиниң чорудулгазынга күрүнениң салдарының чугула бырызы болза социалистиг эрге-хоойлу болур. Ооң чаңгыс аай системазы Конституция, ССРЭ-ниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларының Үндезиннери, хоойлулар болгаш өске-даа эрге-хоойлу актылары болур.

Эрге-хоойлу, хоойлу ниитилел амыдыралын, хамаатыларның болгаш оларның каттыжышкыннарын таарыштыр тургусуушаан, канчаар-даа аажок улуг кижизидикчи, идейлиг салдарлыг болуп турар. Энгельстиң чугаалааны-биле алырга, күрүне чүгле материалдыг күштүң чепсээ эвес, харын «ниитилелдиң бирги идеологтуг күжү» (К. Маркс биле Ф. Энгельс Чог., т. 21, ар 311) база болур. Кижилерниң өөредилгези болгаш кижизидилгези, массаларның медерелиниң болгаш организастыг чоруунуң чайгылыш чок өзүлдези, чаа бүгү тала-биле сайзыраңгай кижиниң хевирлээри бүгү улустуң Совет күрүнезиниң эргежок чугула херээ болур.

Сайзыраңгай социализмниң политиктиг системазының тодаргай угланыышкынныын, эртемге үндезилеттингенин, Совет күрүнениң бүгү улустуу болур бүдүжүнүң улам-на долузу-биле илергейлеттинерин СЭКП-ниң удуртукчу ролю хандырып турар. Ниитилел хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазында ол бодунуң бүдүжү-биле ажылчы чоннуң партиязы болуп артпышаан, бүгү совет улустуң политиктиг авангарды болу берген.

Коммунистиг партия бүгү улустуң күрүнезиниң улам ынай быжыгарының болгаш сайзыраңгайжыырының талазы-биле канчаар-даа аажок улуг ажылды баштап, социалистиг демократияның чайгылыш чок сайзыралынга, массаларның күш-ажылчы болгаш ниитилел-политиктиг идепкейиниң кедүрлүүшкүнүнге, оларның социал-төөгү чогаадылгазының калбарыышкынынга идиг берип турар.

Д. ЗЛАТОПОЛЬСКИЙ,
Москва университединиң профессору.

Мурнуу Ирландияда Бантри деп ортулукта портка нефть дүжүрүп турар үеде «Бетельжез» деп француз танкер часты берген болгаш ийи кезек үстү бергеш, сугже кирип эгелээн. Кайгамчык улуг чалбыыштың бедии 200 метр чедип турган. Өлген кижилер бар.

ЧУРУКТА: катастрофа болган черде.

АП—СЭТА-ның фотозу.

ЧАМДЫК ЧЕТПЕСТЕР БАР-ДАА БОЛЗА...

Аныяк салгалдың чогаалчыларының арасындан Хөвеңмей Ойдан-оол чамдык номнарның автору болу берген. «Чайык соонда» деп тоожузу эрткен чылын үнген. Ооң дугайында номчукчулар боттарының сонуургалын илергейлеп, номчулга конференцияларын эрттирип, солуннар арыннарынга бижип-даа турар.

Автор тоожузунда амгы, кодээде ажыл-иш, амыдырал-чурттапганың чамдык айтырыгларынга доктаап турар. Тоожунуң кол маадыры—аныяк агроном Өлчеймаа. Чогаалдың «Чайык соонда» деп адын кижи номчааш, дорт-даа, оюскан-даа утказыг элээн-не болуушкуннарны манап бээр. Тоожуда шынап-ла бир удаа чайык болур. Оон кудай аязыр... Авторнуң бирээр чугаалаан утказы база ындыг—колхоз даргазын райкомнуң бюрозунга хемчег алган соонда, ооң «тос бачыды» арлы берген болуп турар. Автор чорудээлерни белени-биле болгаш дүргени-биле шиитпирлеп турбаан бе деп бодалга бо чижек эккээр...

Тоожуну кижи, ылангыя бирги кезээн сонуургал-биле номчуур. Чогаалдың сюжединге дүгжүп турар тывынгыр, чараш, бүзүрелдиг эпизодтарга, чурумалдарга, маадырларга таварышкылаар бис. Чамдык чижектерден-даа кирип көрээлиңер: баштайгы эгеде уруу институт дооскаш кээрге, кодээде дөргүл-төрели соң-биле кады келген такси чолаачызы орус оолду күдээзи деп бодап хүлээп ап турары тывынгыр. Ынакшаан аныяк кижиниң караа-биле уругнуң портрединиң чамдык талаларын болгаш оолдуң бодунуң ол үеде байдалын автор мынчаар бүзүреди чуруп эгелээн: «Ох! Ооң карактарын чүге деннээрил ам? Дагыр-Шеминиң хөлчүк кара суунга бе?

Ном болгаш номчукчу

Олар борбак кара-кара, куду алды көре кааптарга, артында хөлбеш кынныр. Дадар-оолдуң чүрээ, ийи адыш арызында кушкаш оглу ышкаш, ушта халый бер чазып, тиккиледир соп турган. Уругнуң долбанналчак чаактарын кандыг дээрил? Оларга деңнээ, та кайы хире хоюг, чымчак ыйлаан...» Автор Дагыр-Шеминиң чараш бойдузун магадаашкын-биле чуруп турарынга бүзүрээр бис. Аныяк агроном кыс Өлчеймааның ажыл-иш, чаартылга-сайзырал дээш эрестиг, бүдүштүг хөделип чоруп турарынга бүзүрээр бис. Оон өске-даа чамдык маадырларның, ылангыя ооң кырган ада-иезиниң мөзү-бүдүш, аажы-чаң, психологиязынга бүзүревес арга чок.

Ниитизи-биле, мен бодап көөрүмге, Х. Ойдан-оол тоожузун, ылангыя ооң бирги кезээн, элээн чедимчелиг чуруп, тоожуп келген. Чогаалда чорудээлер. болуушкуннарның хөгжүлделери үе-чада гайы-биле колдуувда шимчээшкиннерде, өскерлишкиннерде чоруп турар. Ынчалза-даа, чорудээлерниң чамдыктары логиктиг төнчүзүнге чедир сайзыравайн, үзе шаптынгылаан азы арай дүрген, белени-биле шиитпирлеттинген байдалдыг. Азы шиитпирлеттинмейн артып калгылаан хире апаргылаары хараадачыг: арай бюрократсып, ооң кадында бодунуң хуу ажыл-агыйын хөгжүдүксеп, дөргүл-төрелин өрү тыртып, сегидеринче чайгылып, хөй-нииити, дарга-дужаал хүлээлгезин багай күүседип, дөвүнчүктеп турган колхоз даргазы бюро соонда дораа-ла эттинип, а чогаалдың төнчүзүнде, харын-даа эң эки мөзүнүң кижизи болуп аргарга чаңгыс аай, арай дадагалзанчыг байдал бар. Эрги биле чаа чүүлдүң, кырганнар биле чалыыларның, азы адалар биле ажы-төлдерниң арызында чорудээлерниң чижээнге кырган бригадир Элбек-оол Дирчинович биле аныяк специалист агроном Өлчеймааның арызында ажыл-агыйжы харылзааларны автор кирген. Ол чорудээлер эгезинде тургустунуп орза-даа, аныяканың ыыт чок тиилелгези кыдыр чоорту чаварлып чоруй баар. Кижи бодаарга, ол бүгү арай төнчүзүнге чедир калбарбаан хире, ынчалза-даа ооң ынчаар доостуру черле чөп. Кезээде тогдунчак, туразы улуг, хедер чаңныг дүржок механик Эзир-оол ол-ла аажы-чаңы-биле, ол-ла албан-дужаалы-биле тоожунуң сөөлгү арнынга чедир безин үе бээр...

Тоожунуң ийиги кезээ автор арай далаш бижип, хамык-ла айтырыгларны дүрген-биле үзе шиитпирлегилеп каапкан. Бирги кезээ биле ийиги кезээниң хемчээл безин аңгы—ийигизи биргизиниң үштүң бир кезии-даа четпес. Ону бир эвес «ийиги кезээ» дивээн болза, эпилог херилиг деп болур.

Тоожуда оон аңгы-даа чамдык эскертиинип турар четпестер бар. Чижээ, ынакшыл темазын шиитпирлеп тура, ону арай дүрген бүдүүчел, шаптараазын чок, белен ыглааш кылдыр көргүскен: Дадар-оол биле Өлчеймаа баштайгы чоок ужуражылгазында-ла бот-боттарынга сагыш-сеткилин төнчүзүнге чедир тө кагжып алыр, дораан-на «сарыым», «эргимим», «тыным», «чүлдү-чүрээн» дижип эгелээр. Оларның арызынга эгениишкин, бижипргээшкин деп-даа түве чок. Ылангыя кыс кижиниң чугаалары бүзүренчиг эвес.

90 дугаар арында: «Ээрниң дүжер талакы дергизинде..» дээн. Тыва улуска аъттын аъттаныр-даа, дүжер-даа талазы чаңгыс-ла болгай. Ынчангаш «аъттаныр» азы «ажыргы» талазы дээн болза, ынчан оон-даа тодаргай болур ийик.

Тоожуда болуушкуннар үе талазы-биле чүгле частан күске чедир кызыы үеде болуп турарының ужун, чамдык айтырыглар анаа чугаа болуп арткылап калгылаан. Чижээ, эрги бута, арыктарны аштап арыглаары, хөрзүннү экижидери... дээш оон-даа өске.

Чамдык четпестер бар-даа болза, авторнуң чогаал бижиир арга-мергежили өзүп турарын тоожу херечилеп турар. Тоожуда кодээ ажыл-агыйның адырларын, ылангыя чер ажылын билдилиг-биле удуртур, чорудар ужурлуг деп эки кыйгы, идея дыңналып турар. Чогаалдың кол маадырының угаан-бодалында, келир үеде планнарында бо талазы-биле хөй-хөй эки сорулгалар ону дүвүредип чоруур: техниканы чогумчалыг ажыглаары; эрги арык-буталарын диргизери; суггарылганы, агротехниканы чөп ажыглап, хөрзүннү экижидип, дүжүттүг улгаттырар дээш оон-даа өске.

Ч. СЕРЕН-ООЛ.

КОНКУРСТУҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң, республиканың арга-ыяш болгаш аңныыр-тывыш ажыл-агыйының эргелелиниң, бойдус камгалалының, аңчыларның болгаш балыкчыларның ниитилелдериниң эрткен 1978 чылда «Бойдусту ленинчи өзу-биле көөрү дээш» деп темалыг кылдыр чарлааны конкурстуң түңнелдерин үндүргеш, ооң жюризи тиилекчилерин илереткен.

Конкурска кирген материалдар колдуунда-ла оон салган сорулгаларынга дүгжүп турар болгаш бойдусту камгалаарының ленинчи идеяларын пропагандалаарының бир хевири боор, чоннуң төрээн черинге хумагалалдыг, ынак болурунга, бистиң калбак-делгем Төрээн чуртувустуң, республиканың-даа дугайында оларның билиин байыдарынга идиглиг болганын демдеглээн. Ооң-биле чергелештир Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга комитеди, районнар солуннарының редакциялары конкурска кирген материалдарны жюриже чорутпааны четпес деп көрген.

Парлаттынган материалдарның чугулазын, оларның идейлиг деңнелиниң бедиин болгаш кижизидилге ажылынга идиглиг чоруун барымдаалааш, моон адаанда тиилекчилерни жюри илереткен:

ЧОГААДЫКЧЫ КОЛЛЕКТИВТЕРДЕН—

200 рубль түңнүг бирги шаңналды болгаш бирги чергениң дипломун 1978 чылда «Кижи болгаш бойдус» деп эгелиг темага үндүрүлгелери дээш **«Тувинская правда» солуннуң редакциязынга;**

150 рубль түңнүг ийиги шаңналды болгаш ийиги чергениң дипломун «Источник» бойдус клувунуң тема аайы-биле үндүрүлгелери болгаш бойдус камгалалының дугайында материалдары дээш **«Молодежь Тувы» солуннуң редакциязынга** тыпсыр.

АВТОРЛАРГА:

100 рубль түңнүг **бирги шаңналды** болгаш **бирги чергениң дипломун** республикада бойдус камгалалының дугайында бижээн материалдары болгаш бойдус камгалалының организацияларының дугайында бижээн материалдары дээш «Тувинская правда» солуннуң редакторунуң оралакчызы **О. И. Гавриловка;**

75 рубль түңнүг ийиги шаңналды болгаш **ийиги чергениң дипломун** бойдус камгалалының дугайында бижээн материалдары болгаш тема аайы-биле үндүрүлгелерин белеткээни дээш «Шын» солуннуң килдис эргелекчизи **М. К. Калчанга;**

50-50 рубль түңнүг үшкү шаңналды Хүндүлел бижиктер-биле:

Тыва АССР-ниң ыяш ажыл-агыйының эргелелиниң арга-ыяш камгалалының инженери **В. С. Кушнерге** «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга бижээн республиканың арга-ыяжын камгалаар дугайында материалдары дээш;

Кызылдың пединститудунуң агробиостанциязының директору **Н. И. Путинцевке** «Кызыл дептерге» кирр бижээн дириг амытаннар дугайында кезек материалдарны бижээни дээш;

«Молодежь Тувы» солуннуң редакциязының килдис эргелекчизи **В. Н. Колмогоровка** бойдус камгалалының дугайында бөлүк материалдары болгаш тема аайы-биле үндүрүлгелерни белеткээни дээш;

20-20 рубльдиң мактал шаңналдарын болгаш Хүндүлел бижиктер-биле:

«Тувинская правда» солуннуң редакциязының харысалгалыг секретары **В. Я. Тимофеевке** «Фиалдын сөөлгү мугулдуру», «Хам-Сыра—камгалалдыг хем» деп материалдарны бижээни дээш;

Арга-ыяштың агаардан камгалалының Красноярск баазазының тыва ужар чүүл салбырының диспетчери **М. Ч. Ахметгалиновка** «Тувинская правда» болгаш «Молодежь Тувы» солуннарга бойдус камгалалының дугайында бижээн материалдары дээш;

«Шын» солуннуң корреспондентизи **К. М. Аракчаага** бойдус камгалалының дугайында чечен чугааларын дээш;

«Тываның аныяктары» солуннуң Бай-Тайганың Тээли суурда штаттан дашкаар корреспондентизи **М. Доюнгарга** ол солунга парлагылааны бойдус камгалалының дугайында материалдары дээш;

«Тываның аныяктары» солуннуң Кызыл районнуң Баян-Кол суурунда штаттан дашкаар корреспондентизи **Б. Мандыыоолга** ол-ла солунга парлаттынган бойдус камгалалының дугайында материалдары дээш тывыскан.

Бойдус камгалаарының идеяларын нептередип, пропагандалааны дээш Хүндүлел бижиктер-биле шаңнаарлар болза:

Телевидение болгаш радиодамчыдылгазының Күрүне комитеди.

Телевидение болгаш радиодамчыдылгазының Күркомитединиң редакторлары **И. Д. Келик-Сеңги, В. М. Клейменыхты;**

«Шын» солуннуң ажылдакчылары **В. Ф. Чадамба, С. О. Тамбаны;**

штаттан дашкаар корреспондентилер **Н. В. Зверев, Э. В. Лобачев, С. Ондар** оларны шаңнаан.

Партияның болгаш чазактың шиитпирлеринде, ССРЭ-ниң чаа Конституциязында бойдус камгалалының сорулгаларын чугулалап айтып турарын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Журналистер эвилели, арга-ыяш болгаш аңныыр-тывыш ажыл-агыйының эргелели, Тыва респотребсоюзтуң белеткел эргелели, бойдус камгалалының болгаш аңчылар база балыкчылар ниитилелдери «Бойдусту ленинчи өзу-биле көөрү дээш» деп темалыг чылдың болуп чаңчыккан конкурсту база катап чарлап турар.

Бойдусту камгалаарын ленинчи өзу-биле көөрү, партияның XXV съездиниң, ССРЭ-ниң чаа Конституциязының бойдус курлавырларын камгалаарының болгаш чөптүг ажыглаарының талазы-биле салган сорулгаларын амыдыралда боттандырып турарын, бистиң арга-ыяштарывысты, суг хөөлбектерин, черниң иштики болгаш даштыкы байлактарын, дириг амытаннарны, агаарны, хөрзүннери камчаар камгалаарын, бойдус камгалаар организацияларының ажылын, оларның активчилериниң дугайын, хоорайларны болгаш суурларны чаагайжыдып турарын конкурска кирген материалдар көргүзер ужурлуг. Ол бүгү материалдар бойдус чүүлдерин хумагалалдыг көөрүнге болгаш ооң байлактарын камгалаарынга республиканың ажылчы чоннарын кижизидип, бүгү улустуң байлаан тотчеглээрлерге удур демиселдиң дугайын тодаргайы-биле көргүскен турар ужурлуг.

Бо конкурска база-ла чогаадыкчы коллектив, профессионал чогаалчылар, чурукчулар, журналистер, фоторепортерлар, ажылчыннар, кодээ корреспондентилер, эгелеп чоруур фотографтар бойдус камгалаар организацияларының активчилери киржип болурлар.

Эң эки дээн материалдарга тыпсыр дараазында шаңналдарны доктаадып тургускан:

ЧОГААДЫКЧЫ КОЛЛЕКТИВТЕРГЕ:

200 рубль түңнүг бир бирги шаңнал;
150 рубль түңнүг бир ийиги шаңнал;
100 рубль түңнүг бир үшкү шаңнал;

АВТОРЛАРГА:

100 рубль түңнүг бир бирги шаңнал:
75 рубль түңнүг ийи ийиги шаңналдар;
50 рубль түңнүг үш үшкү шаңналдар;
20-20 рубльдиң алды мактал шаңналдары.

Авторлар боттарының ажылдарын, фотографияларын болгаш чуруктарын республика болгаш районнар солуннарынче, Телевидение болгаш радиодамчыдылганың Күрүне комитединче чорудар ужурлуг.

Редакциялар 1979 чылда парлаттынган ажылдарга шаңнал тыпсыры-биле Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелинче 1979 чылдың декабрь 15-ке чедир чорудар ужурлуг.

ХООЧУН ПОВАР

Часкал Иргит 1948 чылдан эгелеп уруглар амданныг аъш-чемни кылып берип, оларның арасынга ажылдап келген. Чүгле Эрги-Барлык школазынга безин 1952 чылдан бээр поварлап турар. Уругларга аъш-чем белеткээри ындыгла белен эвес, ылаңгыя повар кижи чемниң шынарынче улуг кичээнгейни салып, черле бүгү гала-биле харысалгалыг болур болгай.

27 чыл дургузунда Ч. Иргиттиң кылган аъш-чемин чеже уруглар чиген, чеже оолдар, кыстар бо школаны доозуп үнмээн дээрил. Эрги-Барлык школазының доозукчулары Ак-Довуракта, Кызылда, Чадаанада, Шагаан-Арыгда болгаш республиканың өске-даа черлеринде улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында садыгжы, повар, бухгалтер, эмчи дээш кандыг-даа эртем-мергежилди чедип алган ажылдап, чурттап турар кижилер бар. А бо Эрги-Барлык сумуда безин элээн каш кижилер ажылдап турар.

Часкал Саясена сес уругларны төрээн болгаш кижизиткен ие. Ол уругларын куш-ажылга ынак, бичии сеткилдиг, төлептиг кижилер кылдыр кижизидип өстүрген. Ооң уругларының улуглары тускай эртемни чедип алган, чонунга төлептиг бараан болуп ажылдап чоруурлар. Улуг уруу Валентина Кызылда күрүнениң педагогика институдун чедиишкинниг дооскаш, математика башкылап турар, оон биче бир уруу Омск хоорайда кодээ ажыл-агый институдунда өөренип турар, Владимир болгаш Дүрген-оол алышкылар милицияның биче лейтенантылары. Володязы Эрги-Барлык сумуда участок шагдаазы, коммунист. Уругларының бичелери школада эки сагылга-чурумнуг, 4—5 демдектерлиг өөренип турарлар.

А. ЕВРОП.

Бистиң аалчыларывыс

ВОЛГАНЫҢ ЭРИКТЕРИНДЕН

Горький облкүүскомунуң иштики херектер эргелелиниң эр улустуң вокалдыг ансамблиниң бот-тывынгыр артистери бистиң республикада аалдап келген. Ол коллектив 1978 чылда ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунуң Бүгү-эвилел фестивалынга киришкеш, лауреат атты чедип алган.

Тыва черге чедип келген бистиң аалчыларывыстың баштайгы концерти филармонияның концерт залынга бурунгу хүн болган. Ооң программазында совет милицияның эрес-маадырлыг ажыл-ижинге тураскааткан ырлар, шүлүктер, орус улустуң ырлары болгаш Горький хоорайга тураскааткан янзы-бүрү ырлар кирген.

Горький хоорайның милиционерлеринге тураскааткан ыры-биле ансамбльдиң оюну эгелээн. Ажылчы чоннарның улусчу чогаадылгазының Бүгү-россия фестивалының лауреады Николай Румянцев концерттиң программазын чорудуп турар. «Тураскаал самбыра», «Милицияның марыжы», «Бистиң чалыы назынывыс» деп ырларны ансамбльдиң ыраажылары бедик деңнелге күүсеткен.

Латин-америк танцы «Ча-ча-чаны» бал танцызының студиязының киржикчилери Юлия Воскресенская биле Геннадий Кондратьев чараш, шимченгир күүсеткеннер. «Скица» деп пантомимо коллективиниң кежигүннери Владимир Аликин, Михаил Вертлин оларның оюнун залга олурганнар улуг сонуургал-биле хүлээп алган. Ольга Чуева, Наталья Логинова, Елена Сухова оларның «Васильки» деп ырын күүсеткени кончуг аянныг.

Ансамбльдиң солистери ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунуң Бүгү-эвилел фестивалының лауреаттары Борис Журавлев биле Валерий Лебедевтиң күүсеткен ырларын кызылчылар улуг сонуургал-биле хүлээп алган.

Концерт соонда ансамбльдиң удуртукчузу болгаш дирижеру, РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Лев Константинович Сивухин-биле ужуражып, коллективиниң дугайында сонуургап айтырарымга ол мынчаар харыылады.

— Бистиң ансамблививстиң кежигүннери янзы-бүрү чылдагааннар-биле шуптузу силерге кээп шыдаваан. Ынчаарга мында 30 кижи келдивис. Оларның хөй кезии милицияның аныяк ажылдакчылары. Бистиң ансамблививстиң репертуары шериг ансамбльдеринге дөмейлешкек. Программавыста партия, Төрээн чурт дугайында ырлар хөйү-биле кирген. Баштайгы концертививисти силерниң республиканарның найысылалынга көргүскенивис ол. Ам Таңды, Бии-Хем районнарның ажыл-ишчилеринге бараан болур бис.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУНТАРДА: «Ча-ча-ча» деп танцыны күүседип турар үеде (үстүнде); ансамбль күүселде үезинде.

Авторнуң фотолары.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге биче хар чаар. Мурнуу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы барыын талакы районнарга 11—16, өске арткаңнарынга 2—7 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы 13—15 градус соок болур.

ТВ

ЯНВАРЬ 24-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.00—«Үе». Информастыг программа.
10.40—Эртенги гимнастика.
11.05—«Бис БАМ-ны тудуп турар бис».
11.50—«Чаш уругларның чогаадылгазы».
12.30—«Чырыдар дээш хып». Хөй сериалыг уран-чечен телефильм.
13.45—Медээлер.
13.55—16.00—Чапсар.
16.00—Медээлер.
16.20—«Спорт-клуб».
17.50—«Төрээн бойдус».

КЫЗЫЛДАН

18.15—Телемедээлер.
18.25—«Ынакшылдың чажыды». Уран-чечен фильм.
18.55—«Азия диптиң төвүнде». Дамчыдылга.
19.25—Телемедээлер.
19.40—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45—«Эртемниң амыдыралы».
20.15—«Бөгүн делегейде».
20.30—«Ырак болгаш чоок ыр».
21.15—«Чырыдар дээш хып». Хөй сериалыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги сериязы.
22.30—«Үе». Информастыг программа.
23.05—«Чүү? Кайда? Кажан?» Аныяктарның телеклуву.
00.10—01.05 С. Рахманинов. Үшкү симфония. ССР Эвилелиниң Күрүнениң үлегерлиг симфония оркестри күүседир. Дирижеру РСФСР-ниң улустуң артизи М. Паверман. Төнгенде—медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.15—«Беш чылдың базымнары».
19.15—«14-тен 18 чедир». Ленинградтан дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

19.45—21.00—«Атлантика». Телешии. 1-ги сериязы.

МЕНИНГИТТЕН КАМГАЛАНЫҢАР

Баш мээзинге кончуг аар дээр халдавырлыг аарыгларның улуг бөлүү бар. Оларның бирээзи болза менингококктуг (мээ кежинге дээр) аарыг. Ол эрте-бурунгу шагдан бээр билдингир болгаш барык бүгү чурттарга бүрүткеттинип бижиттинген халдавырлыг аарыг болур. Ооң делгереңгей чүүлү болза кижилерни калбаа-биле аартыры болгаш хеп-хенертен тыпты хонуп кээри болур.

Менингококктуң халдавырының бистиң чуртувуска сөөлгү кыптып үнүүшкүнү 1930—1931 чылдарда болган. Ооң соонда барык 25 чыл дургузунда бистиң чуртувуска ол хамчыктан аарыыр чорук тайбың турган. Ынчалза-даа ол аарыгның кыптыышкыны 1967 чылда бистиң чуртувустуң элээн хөй барыын областарынга тыптып келген болгаш ооң соонда чөөн талакы областарже база нептереп тараан.

1970 чылда менингококктуг аарыг Красноярск хоорайга, 1971 чылда Абаканга, 1972 чылда Кызылга болгаш бистиң республиканың девискээринге нептерээн турган.

Ол аарыгдан улус колдуунда апрельден июнь айга чедир үениң иштинде аарыыр, ындыг болза-даа ол аарыг чылдың кайы-даа үезинде, ылаңгыя кыжын таварыжы бээр деп чүвени бис херек кырында бүзүреп көрдүвүс.

Ол аарыгның болу бээр чылдагааны болза, менингококк дээр хензиг бичии микробтуң аарыг кижиден ону тарадып турар амытанны дамчыштыр, кижилерниң чугаалажып, азырып-бышкырып, чөдүргениниң дамчыштыр кижиге халдаар. Оран-бажың дакпыш, чырык четпес, ында кижилер мөөң турар болза, ол аарыгның нептерээр чоруу ковудаар.

Ук аарыгдан мурнунда чүгле бичии уруглар аарыыр чораан болза, ам бүгү назынның кижилери аарыыр апарган. Эң ылаңгыя он дөрт хар чедир назылыг элээди уруглар аарыгны аар эрттирер. Эр улус ол аарыгдаң херээженнерден ийи катап хөй аарыыр.

Амгы үеде менингококктуг хамчыктың дээри улам аартаан. Ол аарыгның микрову хаңга тарай бергенде, ол кончуг аар болу бээр. Аарыгның нарыыдаар чоруу ковудааш, кижилерниң амы-тынынга кызаны бээри база улгаткан.

Аарыгның кижиге халдааныңдан эгелээш, көстүп келгиже чедир чоруур үезин чажыт үези дээр. Ол ыргулайында 4—5 хонук болур. Чамдыкта 2—10 хонук-даа болур.

Аарыгның эгелээри янзы-бүрү. Боостаа аарыындан хоочулуг кижилерге, ол дораан дээр, эъдиниң изиш улгадыр, шыырныгып дидирээр, бажы дескиңер, тыныжы бачыдаар боон илерээр. Ынчалза-даа ол думаа токтуп, чөдүртүр аарыгларның болуунге дөмейлешпес.

Ынчангаш ол аарыгдан аараан кижилер сырынгаан азы грипптен аараан-дыр мен кылдыр бодааш, эмчиге барбастар, ол чорук ылаңгыя аарыгның баштайгы хүннеринде долгандыр турар кадык кижилерге аарыгны чыпшырып каап болур айыылдыг.

Кадыы кошкак, аарыгга удурланыр күжү кудулаан кижилерге ол аарыг менингит (мээниң даштыкы кежиниң аарыы) ышкаш дүрген дээр. Ол таварылгада аараан кижилер ооң боду кажан баксыраан шагын безин тода чугаалап болур. Аарыг кижиниң эъдиниң изии дораап-ла 39—40 градус четкилей бээр. Ооң бажының аарыыры дендээр, хей черге кустурар, чырык көргеш, азы шимээн дыңнааш, бужургапыр. Аарыг кижи кайы-бир быктынче аңдарылгаш, буттарын дыгдыңгаш, бажын ойтур каап алган чыдар. Ол кижи улаарап-дембээреп-даа болур. Аарыгның ол аар таварылгазы баш мээзиниң даштыкы чуга каъттарынга дээй берген таварылгада баш мээзиниң билиинместээр чоруу (паралич) боон база болур.

Ынчап баргаңда аараан кижиниң эрниниң болгаш кежиниң барык дең кезиинге быйыргын шивишкилер тыптып кээр.

Чамдыкта менингококктуг аарыгның үезинде 5—6 сантиметр долгандыр хемчээлдиг хан-кучугуушкунунуг долбаннарда-даа тыптып келгилээр. Чүстер, өкпе болгаш чүрек-даа баксырап болур. Ол аарыгның нарыыдааныңдан бүүрек кежиниң хан токтуушкуну болу берип чадавас.

Ол аарыгның ооң-биле өске дөмейлешкек аарыглардан ылгалыр чүүлү болза, ооң кижиге өскүп дээриниң дүрген билдинери болур. Ук аарыг дээй бергенде эмчиге озалдап чедери багай түңнелге чедирип болур.

Ук аарыгны болдурбазы-биле кандыг хемчеглерни алза чогуурул?

Бир-тээ аарыг халдавырлыг болган чүве төлээде, ону кадык кижилерден аңгылааш, халдавырлыг аарыглар эмчизинге чыттырар херек. Ооң өг-бүлезиниң өске кежигүннерин лабораторияга киирип, ылап шинчип көөр апаар. Бир кол чүве болза чурттап турар болгаш ажылдап турар оран-бажыңны хире-хиреде доктаамал салгыннадып база аштап-чүлгүп турары болур. База бир кол чугула чүүл болза температура көдүрлү бергенде база баш күштүг аарый бергенде, доп-дораан эмчиге көргүзери болур.

Л. СИЗЫХ,
республика эмнелгезиниң эмчизи.

Редактор В. С. ШАРАВИН

КИНО

ЯНВАРЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Эр кижи кожа чорда» 10.00, 11.45, 13.30, 15.15, 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Белен болуңар, дээрги мындаагылар» 9.50, 11.20, 12.50, 14.20, 15.50, «Чиндиңнээш» 17.25, 19.45 шактарда.

«ВОСТОК»: «Наапед» 15.00, «Чингачгу — Улуг чылан» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бичии сержант» 15.00, «Назы четпээннер» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
индекс 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажыы № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчызының 2-35-24, 2-31-75, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агыйы килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16933. Чагыг № 55.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажыы № 1).

ТС—00045.